

УДК 398.801.8/.82-94::001.89(477)"372.363/
.364:15/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.05.1264>

**ФІКСАЦІЯ ФОЛЬКЛОРУ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ /
НА РОБОТАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ПІДВИЩЕНИМ РИЗИКОМ
(за лекцією, що відбулася на засіданні
Комісії фольклористики Наукового
товариства ім. Шевченка у межах заходів
до Дня науки в Україні 27 травня 2025 р.)**

Людмила ІВАННІКОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
відділ української та зарубіжної фольклористики,
вул. М. Грушевського, 4, 01001, Київ, Україна,
e-mail: ivannikovafolk@ukr.net

Ліана ЛЯШЕНКО

одинадцятикласниця, переможниця фольклористичної секції МАН
(на III етапі — у 2024—2025 н. р. та на II (м. Київ) етапі —
у 2023—2024 н. р. та 2024—2025 н. р.), призерка правознавчої
секції МАН (на II (м. Київ) етапі у 2024—2025 н. р.),
e-mail: liashenkoliana2008@gmail.com

Тетяна БРОВАРЕЦЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1563-2572>

кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,
відділ української та зарубіжної фольклористики,
вул. М. Грушевського, 4, 01001, Київ, Україна,
e-mail: tetiana.volkovich@gmail.com

Статтю підготовлено за матеріалами триблочної лекції, заслуханої й обговореної на травневому засіданні Комісії фольклористики Наукового товариства ім. Шевченка, що відбулося у межах заходів до Дня науки — 2025. Співдоповідачки — Людмила Іваннікова (I блок «Збереження фольклорних творів у будбатовському контексті в пам'ятках козацької доби»), Ліана Ляшенко (II блок «Соціокультурні моделі формування і трансформації вірувань у військових і рятувальників ДСНС»), Тетяна Броварець (III блок «Ліквідація наслідків бойових дій у лавах *Добробату*. Контексти, які формує робочий день, і їхній вплив на фольклоротворення») — поставили назрілу проблему збереження фольклору в екстремальних умовах / на роботах, пов'язаних з підвищеними ризиками для життя та здоров'я працівників.

Метою такого дещо новаторського об'єднання стало привернути увагу Товариства, а також широкого загалу до нагальної необхідності максимально зберегти ті фольклорні одиниці, виявлення яких уже на перших етапах є особливо трудомістким через умови їхнього побутування — у закритих спільнотах, часто безпосередньо під час виконання їхніми учасниками завдань, пов'язаних з підвищеною небезпекою. Додатковими ускладненнями для подальшої роботи з таким матеріалом є «фрагментарність» («уривчастість») фіксацій, внаслідок чого отримуємо так звані неповні (часткові) тексти. Однак зазначені виклики не мають стати на заваді до вивчення об'єкта, адже вони лише посилюють його дослідницьку привабливість.

Екстремальні умови (від)творення фольклору значною мірою визначає унікальність останнього, що у перспективі вартує непоодиноким глибинних досліджень — як самих текстів, так і контекстів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Останнє цілком реально здійснити за умови поповнення лав добровольців-фіксаторів новими генераціями. До збереження фольклору в робочих, зокрема екстремальних контекстах необхідно заохочувати як професійних науковців-народознавців, так і всіх небайдужих громадян, які виявлять бажання та готовність узяти пряму участь у боротьбі з наслідками збройної російської агресії.

Ключові слова: фіксація фольклору в екстремальних умовах; (робочі) контексти; фольклоротворення; позиція записувача «ізсередини» та «зовні»; фортифікатори козацької доби; військові; рятувальники ДСНС України; добробатівці; включене спостереження; «неповні» тексти та «фрагментарні» фіксації.

УДК 398.801.8/.82-94::001.89(477)"372.363/
.364:15/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.05.1264>

**RECORDING FOLKLORE
IN EXTREME CONDITIONS /
DURING THE WORK PROCESSES
WITH INCREASED RISK
(on the lecture at the meeting of the Folklore
Commission of the Shevchenko Scientific
Society within the events for the Day of
Science in Ukraine (2025, May 27))**

Liudmyla IVANNIKOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-5082>
Candidate of Sciences in Philology (PhD), Senior Researcher,
M. Rylsky Institute for Art Studies,
Folkloristics and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
the Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies,
4, Hrushevskoho St., 01001, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ivannikovafolk@ukr.net

Liana LIASHENKO

School leaver, winner of the Junior Academy of Sciences
of Ukraine in the section «Folklore Studies» (on the 3rd final
stage — in 2024—2025, on the 2nd (Kyiv) stage —
in 2023—2024 and 2024—2025)
e-mail: liashenkoliana2008@gmail.com

Tetiana BROVARETS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1563-2572>
Candidate of Sciences in Philology (PhD), Researcher,
M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
the Department of Ukrainian and Foreign Folklore Studies,
4, Hrushevskoho St., 01001, Kyiv, Ukraine,
e-mail: tetiana.volkovicher@gmail.com

The current article has been prepared based on the materials of a three-part lecture heard and discussed at the May meeting of the Folklore Commission of the Shevchenko Scientific Society, which took place as part of the events for the Day of Science in Ukraine — 2025. The co-speakers which are Liudmyla Ivannikova (The first part «Conservation of folklore in the Budbat context in the preserved documents of the Cossack era»), Liana Liashenko (The second part «Social and cultural models of the folk beliefs formation and transformation in the communities of military personnel and rescuers of the State Emergency Service of Ukraine»), Tetiana Brovarets (The third part «Eliminating the consequences of hostilities in the ranks of *Dobrobat*. Contexts that make the working day and their impact on folklore creating») have discussed the overdue issue of preserving folklore in extreme conditions / during the work processes with increased risks to the life and health of workers.

The purpose of such a somewhat innovative association was to draw the attention of the Society, as well as the general public, to the urgent need to preserve as much as possible those folklore units, the detection of which at the first stages is particularly laborious because of the conditions where and when they function: in closed communities, often directly during the performing work tasks associated with increased danger. Additional complications for further work with such material are the so-called fragmentation (or intermittency) of fixations, as a result of which we obtain the so-called incomplete (or partial) texts. However, the above challenges should not hinder the study of the object, as they only enhance its research attractiveness. The extreme conditions of (re)creation of folklore largely determine its uniqueness. All these aspects — both of the texts themselves and of the contexts that are closely interconnected — are worth many in-depth studies. This is quite realistic to achieve provided that the ranks of volunteer fixers are replenished with new generations.

The preservation of folklore in working, particularly extreme, contexts should be encouraged by both professional folklorists/ethnologists and all concerned citizens who show a desire and readiness to take a direct part in eliminating the consequences of Russian armed aggression.

Keywords: folklore fixation in extreme conditions; (working) contexts; folklore creating; recorder positions «from inside» and «from outside»; fortifiers of the Cossack era; military personnel; rescuers of the State Emergency Service of Ukraine; volunteers of *Dobrobat*; participant observation; «incomplete» texts; «fragmentary» fixations.

*Світлої пам'яті Олександра Ляшенка —
військовослужбовця ЗСУ,
який, не будучи професійним
народознавцем, зробив неоціненний внесок
у фольклористичну науку,
взявши участь в організації збереження
усної традиції військових,
і цим ставши біля витоків сучасної фіксації
фольклору в екстремальних умовах*

*«Вважається, що [сучасна правова думка]
поступово переходить від охорони одинич-
них об'єктів до комплексного піклування
про історичне довкілля, у якому перепле-
тено матеріальне і нематеріальне. Влас-
не, важко назвати цю тенденцію зовсім
новою... Вказівка на пріоритет контек-
сту над його складниками була притаман-
на праву культурної спадщини від часів
його зародження. [Таких висновків доходи-
мо, простежуючи тяглість традиції охоро-
ни культурної спадщини від часів засновни-
ка Італійського королівства Теодоріха Ве-
ликого (454—526)]».*

*Олександр Малишев «Пам'яткоохоронне
законодавство Теодоріха Великого та зна-
чення остготського ренесансу в контексті
історії становлення права культурної спад-
щини» (2021) [1, с. 171].*

Вступ. На щорічному травневому засіданні Комісії фольклористики Наукового товариства ім. Шевченка, що відбулось у межах заходів до Дня науки в Україні, було прочитано лекцію, присвячену злочинам і вистражданій темі: фіксація фольклору в екстремальних умовах / на роботах, пов'язаних з підвищеною небезпекою [2; 3]. Відповідно до кількості співдоповідей і їхніх наукових зацікавлень виклад матеріалу включав три взаємопов'язані та водночас самоцінні змістові блоки: I блок «Збереження фольклорних творів у будівельському контексті в пам'ятках козацької доби» (спікерка — к. ф. н. Людмила Володимирівна Іваннікова), II блок «Соціокультурні моделі формування і трансформації вірувань у військових і рятувальників ДСНС» (спікерка — Ліана

Олександрівна Ляшенко), III блок «Ліквідація наслідків бойових дій у лавах Добробату. Контексти, які формує робочий день, і їхній вплив на фольклоротворення» (спікерка — к. ф. н. Тетяна Михайлівна Броварець).

Такий формат вніс ноту експериментальності у читання першої української національної академії наук, адже попередньо на її зборах виступали з одноособливими (рідше — парними) лекціями. Водночас, зважаючи на нагальну необхідність долати наслідки російської збройної агресії, через яку нищиться й культурна спадщина, беззаперечна актуальність винесеної на обговорення тематики підштовхує до розширення традиційних рамок, вимагаючи посилення співпраці та ретельного вивчення дотичних напрацювань фахівців не тільки в межах своєї спеціальності, а й із суміжних галузей наук¹.

¹ Це до повномасштабного російського вторгнення — після анексії Криму та від початку бойових дій на Донбасі — наші колеги-юристи й археологи вже мали практику читання публічних лекцій, присвячених питанню збереження культурної спадщини в умовах війни. Зокрема також у межах заходів до Дня науки в Україні (Всеукраїнського фестивалю науки) шість років тому відбувся відкритий семінар «Археологія на окупованих територіях та у зонах збройних конфліктів» (м. Київ, 16 травня 2019 р.). Тоді член правління Спілки археологів України (нині — військовослужбовець ЗСУ) к. ю. н. Олександр Малишев наголошував на необхідності системної роботи у цій сфері, що має стати одним з державних пріоритетів [4, часомітка 00:01:35].

Наступним великим кроком на цьому шляху стало видання Спілкою археологів України ілюстрованого посібника у форматі питань-відповідей — Пам'ятки з охорони культурних цінностей для військовослужбовців Збройних Сил України, які виконують оперативні завдання з протидії російській агресії на Сході України («Археологічні пам'ятки і війна»). Уклад. С. Теліженко (2020) (за підтримки Українського культурного фонду) [5]. Текст підготували науковці-ветерани російсько-української війни — О. Смирнов, Д. Гречко, О. Крюченко — на основі особистого бойового досвіду та професійних археологічних знань. Пам'ятку, за кількома сторінками якої (основний матеріал розміщено на 9 сторінках) стоїть не просто кропітка праця, а передусім науковий і громадянський подвиг її авторів, відзначено як одне зі свідчень того, що першість у фіксації об'єктів культурної спадщини в умовах тогочасної війни на сході України взяли саме археологи [6, с. 112].

Нині, з огляду на релевантний досвід фольклористів-учасників добровільних формувань цивільного захисту (добробатівців) [7; 8], потреба в сприянні публікації

Отже основним завданням співдоповідачок було не тільки й не стільки озвучити результати власних досліджень, а постаратися вибудувати між ними містки. Зокрема важливою сполучною ланкою став наголос усіх трьох спікерок на першочерговості збереження традицій замкнених спільнот, які працюють в умовах підвищеного ризику. Через озвучені причини — закритість і небезпека — ймовірність безповоротної втрати їхньої усної культури зростає в рази. Драматизм ситуації підсилює той факт, що сформований саме в таких товариствах світогляд становить для нас найбільшу цінність.

Ще міцніше зв'язала представлені дослідження думка про те, що контекст сильніший за сам текст — вона проходила наскрізною ниткою всіх блоків. Як аналіз давніх пам'яток, так і сучасний польовий досвід переконує в одному: на противагу матеріалу, який доводиться штучно видобувати, коли записи здійснюються за ініціативи записувачів («ззовні»

та поширенні подібної методички явно назріла й у фольклористичі. Важливо, щоб рекомендації з фіксації фольклору, що функціонує при усуненні наслідків російської збройної агресії, які ми могли б укласти, дійшли до тих, хто потенційно міг би цим займатися.

Активна діяльність археологів у цій площині дає зрушення. Зокрема одну з головних ініціатив чл.-кор. НАН України, директора Інституту археології НАН України Віктора Чабая щодо «створення підрозділу з дослідження археологічної спадщини в ЗСУ» (докладно аргументовано ним під час пресконференції 10 листопада 2023 р. [9, часомітка 00:18:55], а попередньо ця пропозиція лунала з його вуст під час виступів у Верховній Раді) на сьогодні вже реалізовано. Наприкінці 2024 року на офіційній сторінці Генерального штабу Збройних Сил України з'явилося повідомлення про те, що у ЗСУ «створено підрозділ із захисту культурної спадщини», куди «увійдуть військовослужбовці, які мають освіту та попередній досвід роботи у сфері культури, археології, історії та музейної справи» [10], а три місяці потому на базі Історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочалися відповідні навчання для військових, щоб зрештою здійснити рейтинговий відбір потенційних учасників нового підрозділу [11].

Це також може стати в пригоді народознавцям. Суголосні тези (у нашому кейсі, про необхідність формування нових поколінь фольклористів-добробатівців) висловлювалися нами, будучи послідовно обґрунтовані в робочій програмі для аспірантів навчальної дисципліни «Фольклорні трансмісії під час ліквідації наслідків російської збройної агресії (За матеріалами польової роботи у складі добровольчих будівельних батальйонів)» (ІМФЕ, 2024 р.) [12].

досліджуваного середовища), тексти, отримані при включеному спостереженні («ізсередини» спільноти), дають цілісне уявлення про побутування фольклорних одиниць.

Коли йдеться про контекст спільнот з небезпечними умовами праці, питання особистого поповнення їхніх лав надзвичайно загострюється, вимагаючи не просто незрівнянно більше ресурсів і часу (що загалом характерно при намірах вступити до будь-якого середовища), але й самовідданості та подекуди саможертвності від науковців. За браком можливості стати повноправним членом групи, усну традицію якої є ціль зберегти, емпатичне наближення до її учасників — через дружні, родинні, волонтерські зв'язки — має також бути задіяне, адже воно певною мірою відхиляє завісу над контекстом побутування фольклорних одиниць, побачити який іншої нагоди може взагалі не бути.

У доволі стислій формі до уваги читачів пропонуються головні тези та рекомендації щодо методики фіксації фольклору в екстремальних умовах. Зазначені міркування подані послідовно (блок за блоком), зберігаючи структуру виголошеної лекції, а втім, будучи результатом активної наукової комунікації авторок як до, так і після зазначеної події, вони відображають їхній спільний погляд на порушену проблематику.

Основна частина. Блок 1. «Збереження фольклорних творів у будбатівському контексті в пам'ятках козацької доби»

«Стратегічною метою фіксації оповідань січовиків є їх збереження, **щоб вони, перебуваючи під небезпекою, не зникли назавжди**».

За тезами архімандрита Леонтія (Луки Яценка-Зеленського) (1729—1807) — ймовірно, першого українського записувача фольклору Січі зі збереженням природного контексту (сер. XVIII ст.) [13, с. 42].

«Але я знову беруся за старі оповідки. А для чого? Для відновлення їх у пам'яті, **бо я в небезпеці перебуваю, то щоб з роками вони не були назавжди втрачені**».

Примітки. Автор перебував у небезпеці й записував усе, що знав, бо боявся, щоб воно не пропало. Того, що він там бачив, уже не міг

ніхто бачити, бо то були події, які породжували певні фольклорні тексти, і ці тексти зникали разом з причинами чи контекстом, який їх породив, а також і разом з носіями. Цих сюжетів потім не фіксував ніхто. То неоціненні записи. Тут така тонка межа, бо разом з автором і фольклор, який у нього в пам'яті, теж у небезпеці [Переклад тез архимандрита Леонтія із церковнослов'янської мови та примітки — Людмили Іваннікової]

Головні тези Блоку 1:

1. Сучасне українське народознавство має серйозні прогалини у системному вивченні усної традиції, що формується в реальному часі, але масовий доступ до якої обмежений через екстремальні умови її побутування. Йдеться насамперед про фольклор спільнот, які чинять фізичний спротив державі-агресорці — у вигляді збройної відсічі або ліквідації наслідків ворожих атак. Єдиними повними зберігачами цієї живої традиції є ті, хто до неї належні: військові, рятувальники, члени добровільних формувань цивільного захисту. З плином часу певні елементи їхньої субкультури акумулюються в колективній пам'яті товаристів, які при нагоді — внутрішній комунікації — зазвичай легко видобуваються звідти. Ці добре зрозумілі серед побратимів фольклорні формули, виходячи за межі звичного середовища вжитку, часто потребують додаткових роз'яснень для «непосвячених» людей. Тож ідеальними записувачами фольклору замкнених спільнот завжди є її безпосередні члени — ті, хто мав нагоду спостерігати за фольклоротвірними процесами «ізсередини».

2. Кілька століть тому подібний метод — включене спостереження — застосовувався при фіксації усної козацької традиції в закритому військовому таборі.² Найдавніші записи фольклору в будбатівському контексті на сьогодні знайдено у працях військових інженерів і фортифікаторів, яким за їхніми службовими обов'язками впродовж тривалого часу випало перебувати в Україні та, зокрема, Запо-

розькій Січі. Зводячи та реконструюючи укріплення на місцях, вони паралельно вели щоденники, де занотовували те, що їм самим доводилося бачити та чути. Часом туди проникав і фольклор.

Ідеться насамперед про такі пам'ятки від фортифікаторів-записувачів у Запорозькій Січі, як: 1) «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн» (перша публікація (фр.) — 1651 р.), автор — фр. Гійом Левассер де Боплан (нар. бл. 1600 р. — пом. 1673 р.; загальний період перебування в Україні: 1630—1647 рр.); 2) «Історія про козаків запорозьких, як вони з давніх літ почалися, і звідки своє походження мають, і в якому стані зараз знаходяться, створена від інженерної команди» (перша публікація — 1847 р.³), автор — рос. Симеон Мишецький (нар. 1700 р. — пом. 1760 р.; період перебування в Січі: 1736—1740 рр.); 3) «Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі» (перша публікація — 1787 р.), автор — рос. Олександр Рігельман (нар. 1720 р. — пом. 1789 р.; був в Україні в різні роки, період роботи в Січі: 1741—1743 рр.).

3. Окрім фортифікаторів, із січовиками тісно взаємодіяли, виконуючи різні види доручень, і представники інших професій. Нотатки останніх також можуть розглядатися як фольклорні джерела. У цьому випадку козацька традиція була записана хоч і не в будбатівському контексті, але також із застосуванням методу «ізсередини» спільноти (або наближення до неї).

До таких пам'яток належать, зокрема: 1) «Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева за 1594 р.» (перша публікація (нім.) — 1854 р.), автор — австр. дипломат і військовик Еріх Лясота, який, будучи послом імператора Рудольфа II, брав участь у козацьких радах (нар. бл. 1550 р. — пом. 1616 р.; період перебування у Січі: 6 червня — 2 липня 1594 р.); 2) «Дві поїздки у Запорізьку Січ Яценка-Зеленського, ченця Полтавського монастиря в 1750 — 1751 рр.»⁴

² У низці статей (переважно 2010-х рр.) [13; 14; 15; 16; 17; 18 та ін.], Л. Іваннікова, виявивши збереження народних творів у пам'ятках козацької доби від фортифікаторів-записувачів, уперше дослідила їх з фольклористичного погляду. Це дає змогу простежити певну тяглість традиції фіксації фольклору в будбатівському контексті.

³ Публікуючи цю працю, яка понад століття фігурувала в рукописній формі (1740—1847 рр.), видавець Осип Бодяньський помилово припустив, що її автор — О. Рігельман (а не справжній записувач С. Мишецький).

⁴ Таку назву, публікуючи частину з нотаток Л. Яценка-Зеленського, дав їм видавець Дмитро Яворницький —

(перша публікація — 1915 р.), автор — укр. церковний діяч Лука Яценко-Зеленський (архімандрит Леонтій), який, будучи ченцем Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, збирав на Запорозжжі пожертви на нього (нар. 1726 р. — пом. 1807 р.; роки перебування у Січі: 1750 та 1751 рр.); 3) «Мандрівні записки Василя Зуєва від Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 та 1782 роках» (перша публікація — 1787 р.), автор — рос. біолог і географ Василь Зуєв, який будучи академіком петербурзької академії наук, очолював експедицію на південь України з метою опису місцевої природи (нар. 1751 р. — пом. 1794 р.; роки перебування у Січі: 1781 та 1782 рр.).

4. Перелічені в останніх двох пунктах шість пам'яток кін. XVI—XVIII ст. дуже різняться за історико-культурною та фольклористичною цінністю.

Наприклад, «Щоденник Еріха Лясоти 1594 р...» (вихід друком 1854 р.) [19] є для нас значущим насамперед через те, що це найдавніша відома нам коментована фіксація народної топоніміки Запорозької Січі.

Натомість «Літописна оповідь про Малу Росію...» (вихід друком 1787 р.) російського військового інженера та топографа О. Рігельмана є значною мірою компіляцією попередніх джерел⁵. Маю-

до цього вони зберігалися в рукописах понад півтора століття (1751—1915 рр.).

⁵ Докладний зіставний аналіз текстових запозичень у «Літописній оповіді про Малу Росію...» О. Рігельмана міститься в книзі Наталі Полонської-Василенко «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина», виданій в Мюнхені (1965) [20, с. 20—27]. У цій роботі українська історикinja й архівістка поетапно виявила гостросюжетні подробиці плагіатної справи за участю трьох російських записувачів історії Запорозької Січі: 1. С. Мишецький, який як фортифікатор безпосередньо перебував у Запорозькій Січі, записав історію козаків від них самих («Історія про козаків запорозьких...»). 2. Г. Міллер (росіянин німецького походження), який безпосередньо не був у Запорозькій Січі, видав «Відомості про козаків запорозьких» (1760), зазначивши у примітках, що ці відомості він отримав від російського офіцера, який певний час проживав серед козаків, але не назвавши ніде імені свого інформанта, яким, як уже виявлено, був С. Мишецький [20, с. 15]. 3. О. Рігельман, який, як і С. Мишецький, будучи фортифікатором, проживав у Запорозькій Січі (лише кількома роками пізніше), також написав історичну роботу — «Літописна оповідь про Малу Росію...»; при цьому, останній фігурант у справі, хоча й згадував ім'я С. Мишецького, зізнаючись, що розділ про перебування запорозжців під татарами він запозичив

чи нагоду співпрацювати із запорозькими козаками (1741—1743 рр.), автор, утім, дав не так багато власних спостережень, скільки запозичив їх, зокрема й у свого колеги-земляка С. Мишецького. Останній незадовго до наступника-плагіатора з тією ж місією перебував у Січі (1736—1740 рр.), пишучи при цьому — на противагу О. Рігельману — свою «Історію про козаків запорозьких...» (вихід друком 1847 р.⁶) з уст самих «козаків запорозьких».

Отже, попри чимало спільних вихідних даних (походження, рід занять і місія прибуття у Запорозьку Січ, де вони знаходились майже в один період), підхід до написання історичних робіт у С. Мишецького й О. Рігельмана був кардинально різний, відповідно і вага їхня для нас не однакова. Водночас, досліджуючи питання постаті самого фіксатора як одного зі складників контексту записаних ним текстів, не можна повністю відкидати роль перелічених щойно факторів. Якщо історики вказували кричущі ідеологічні викривлення в роботі російського військового інженера О. Рігельмана⁷ [20, с. 25], яких не було так

у нього, проте в інших частинах своєї роботи, де він так само послуговувався рукописом С. Мишецького, цього вже не вказував [20, с. 20—21]; крім того, О. Рігельман частину текстів запозичив і в Г. Міллера [20, с. 25].

Ми не маємо на меті вдаватись у подробиці, хто з двох останніх авторів — Г. Міллер (який зазначив щодо всієї своєї роботи, що вона записана не ним, а очевидцем запорозького життя, проте імені цього очевидця (Мишецького) ніде не вказав) чи О. Рігельман (який хоч і вказував ім'я Мишецького, але лише щодо невеликої частини запозичень з його рукопису, при цьому дещо списав і в Г. Міллера) — виявив більшу некоректність у покликанні на першоджерело. Тим паче, що сучасна історична думка має поблажливіше ставлення до таких практик як типового методу історіографії в ті часи [21, с. 313—314]. Значимо, однак, що для нас як фольклористів, зосереджених на виявленні фольклору в контексті, праця О. Рігельмана, через її компілятивний характер, втрачає свою вагу — за винятком лише тієї частини, яку він писав самостійно.

⁶ За іронією долі, це перше видання рукопису С. Мишецького сталося з помилковим приписуванням авторства О. Рігельману [див. прим. 3]. Зрозуміло, однак, що плутанина сталася цілком закономірно — якраз через значний відсоток запозичень «Літописної оповіді про Малу Росію...» з «Історії про козаків запорозьких...» (останньому рукопису значно менше пощастило в часі його видання — майже через століття після смерті його автора — записувача С. Мишецького).

⁷ До слова, ці тенденційні перекинуття на кшталт «як козаки зрадили царя», також були не власним умовиводом

явно в записках інших його сучасників-співвітчизників (того ж С. Мишецького)⁸, то ми як фольклористи звернемо увагу на дещо тонші нюанси щодо впливу національності автора на інтерпретацію збереженої ним традиції.

До прикладу, ритуал ходіння козаків вулицями (що відбувався після успішних походів) — з викрикуванням під музику своїх подвигів і запрошенням зустрічних на чарку — фіксували і С. Мишецький (перший, хто записав цей козацький обряд), й О. Рігельман (додав подробиці в частині «прогулювання козаками нажитого» та «лихослів'я у бік тих, хто відмовлявся випити з ними») [16, с. 7—8]. Десятьма роками пізніше цей же звичай спостерігав й український архімандрит Леонтій («Дві поїздки у Запорізьку Січ Яценка-Зеленського, ченця Полтавського монастиря в 1750—1751 рр.»), який на відміну від чужинців, котрі лише дивувалися «пияцтву-гульцтву» козаків, описав це зовсім з іншого погляду — як «зневагу до багатства» [16, с. 8—9]. У демонстрації свободи від земних благ він бачив «подвиг юродства» («боротьбу з пристрастями»), що свідчить не лише про близький до запорожців менталітет Л. Яценка-Зеленського як носія української традиції, а й відбиток його чернечої служби [16, с. 8].

До слова, професії записувачів впливали і на епітети, які вони добирали при згадці козацьких земель: якщо архімандрит Леонтій називав їх «святою обителлю», то фортифікатор Боплан у своєму знаменитому «Описі України...» (вихід друком 1651 р.) звертав увагу на те, що вони є природними фортецями: «місце укріплене самою природою» [22].

Приклад видобування фольклорних одиниць з літописів козацької доби:

З останньої згаданої нами пам'ятки — «Опису України...» Г. Боплана — оберемо фрагмент для розбору: «... Я бачив і відвідав усі 13 водопадів і пройшов через усі ці каскади лише в човні, піднімаючись вгору по річці, що на перший погляд видається неймовірним, бо висота деяких каскадів, які ми проминули, становить від 7 до 8 стіп. Су-

дять самі, чи там треба вправно володіти веслом. Серед козаків жоден не може вважатися справжнім козаком, якщо не піднявся через усі пороги. Отже, за їхнім звичаєм і мене можна визнати за козака, і саме в цьому — моя слава, яку я здобув під час цієї подорожі» [22].

Одразу зробимо ремарку, що поняття тексту та контексту, а також їхнього співвідношення не є стабільним. Якщо розглядати «Опис України...» суто як додаток-пояснення до укладених Бопланом карт (так, як він сам і задумував), то основним текстом є відомості про Дніпрові пороги: кількість (їх, за автором, 13), висота (за його спостереженнями, деякі з них сягали від 7 до 8 людських стоп, або, за нашою сучасною мірою довжини, приблизно 2,5 м) тощо. У цьому випадку решта інформації сприймається як контекст — натхненна розповідь, як авторові вдалося подолати всі пороги Дніпра, хоча спочатку це здавалося неможливим, і як він пишається тим, що тепер і його «можна визнати за козака», оскільки «серед козаків жоден не може вважатися справжнім козаком, якщо не піднявся через усі пороги», є в розрізі картографування нічим іншим, як підсиленням основного тексту: ця інформація, емоційно впливаючи на читача, переконує його, що висота порогів була дуже великою.

Для фольклористів останні цитовані рядки, навпаки, становлять головний текст. Адже по суті це запис умов посвяти в козацьку спільноту [14, с. 61]. Незалежно від того, наскільки суворо та чи взагалі їх дотримувались, це свідчення вже є фольклорною одиницею, яка могла побутувати в ті часи чи то у вигляді вербалізованого ініціального ритуалу, чи то легенди або переказу тощо.

Ідучи вглиб, побачимо не менш цікаві з фольклористичного погляду нюанси. На карті Боплана позначено 13 Дніпрових порогів, тоді як станом на зараз офіційно визначено, що їх було 9. Останнє число утвердилося з середини ХІХ ст., а до того, десь від ХVІ ст., відомо ще чимало версій щодо їхньої кількості [24, с. 15—17]. Видатний історик Дмитро Яворницький, якому, очолюючи Дніпрельстанівську експедицію 1927—1932 рр., довелося особисто відвідати та ретельно вивчити Дніпрові пороги — перед їхнім затопленням через будівництво ГЕС 1931—1933 рр. — пояснює неузгодженість цифр тим, що дослідники-очевидці могли плутати

О. Рігельмана, а запозичені ним з різних джерел [20, с. 25].

⁸ Деякі аспекти діяльності на півдні України ще одного російського записувача-дослідника Василя Зуєва виносимо після основної частини цієї статті — у дискусійний підрозділ.

поняття порогів («гряди каменю, яка перегороджує річку од одного берега до другого») і заборів («гряди каменю, яка займає тільки частину річки, даючи вільний прохід з одного якогось боку річки — або з правого, або з лівого») [23]. Г. Боплан, за твердженням Д. Яворницького, «теж деякі забори вважає за пороги» [23]. Довіряючи питання чіткого розмежування зазначених термінів у гідрології та геології відповідним фахівцям, ми як фольклористи насмілюємося припустити: зараховування до порогів 13 кам'янистих утворень, серед яких, імовірно, були й забори, не є свідченням недостатньої скрупульозності французького картографа. Навпаки, це може говорити про його ретельність — і вона виявилась у збереженні ним точності фольклорних формул. У цитованому уривку з «Опису України...» спостерігаємо живий приклад формульної синонімії, який є типовим для народної традиції⁹. Річ у тім, що в козацькій «умові подолання 13 порогів для прийняття в їхнє товариство», деякі забори (таких було 4) потрапили до списку «порогів» не випадково. Козаки віднесли ці кам'яністі утворення в одну категорію не тому, що не знали їхньої протяжності, а тому, що тут вони послуговувались дещо іншим принципом. Пойменовані «порогами» 13 скелястих Дніпрових підвищень, очевидно, мали іншу спільну ознаку, яка в контексті випробувань для потенційних січовиків виявилася важливішою. Інакше кажучи, «пороги» у зафіксованому Бопланом ритуалі (чи легенді) — це фольклорна формула, яку за визначенням слід сприймати не буквально (як «гряди каменю, яка перегороджує річку од одного берега до другого»), а як певний контекстуальний символ (очевидно як найбільш складні та небезпечні для проходження кам'яністі ділянки). Тож ані французький інженер, ані козаки не виявляли недбалість щодо вживання відповідних лексем, а послуговувалися ними у своїх текстах як фольклорними формулами¹⁰.

Не менш важливим є і контекст фольклорних одиниць, які ми видобуваємо з цитованого уривку. Коли

⁹ Про формульну синонімію — вживання у фольклорних творах несинонімічних з погляду лінгвістики лексем як синонімів (через певні ознаки їхньої подібності) — докладніше див.: [24, с. 109—113, 148—149].

¹⁰ Бопланівська цифра 13 є суголосною фольклорним творам тих часів, де в різних версіях говориться про 12—13 Дніпрових порогів [25, с. 17], що ще раз підтверджує нашу гіпотезу про формульну синонімію.

Боплан говорить про те, що йому особисто довелося переплисти всі 13 «порогів», тож тепер і його «можна визнати за козака», це дає зрозуміти, що французький фортифікатор вповні застосував метод включеного спостереження, тож його фольклорні записи дійсно викликають довіру.

Обґрунтування рекомендацій Блоку 1:

Огляд пам'яток козацької доби свідчить про непоодинокі факти фіксації фольклору в закритих субкультурах, зокрема в будбатівському контексті. У наш час приклад застосування такого методу на практиці показали фольклористи, які на певний період поповнили лави добровільних формувань цивільного захисту. Однак подібні випадки — попри те, що така науково-громадська діяльність беззаперечно заслуговує наслідування, — є, на жаль, винятковими. Аби не перервати історичну тяглість ретельної фіксації традиції, носії якої працюють в умовах підвищених ризиків, слід заохочувати до такої роботи, створюючи належні умови, нові покоління народознавців.

За незмоги особистого поповнення лав спільноти, фольклор якої потребує першочергового збереження, слід усіляко намагатися налагоджувати з нею зв'язки. Їхнім встановленням і посиленням можуть займатися рідні та близькі її представників, поєднуючи при цьому роль волонтерів. Атмосфера довіри, яка виникає у співпраці, є одним з ключових факторів якісного збирання матеріалу. Тож така методика займає проміжну ланку між фіксацією «із-середини» та «ззовні», і її також варто максимально застосовувати.

Блок 2. «Соціокультурні моделі формування і трансформації вірувань у військових і рятувальників ДСНС»

«Враховуючи, що я волонтер упродовж багатьох років, у мене вже [з військовослужбовцями ЗСУ] налаштовані контакти — довірливі, якщо можна так сказати. Тому ці інтерв'ю часто і продовжуються дуже довго... Теж помітила таку тенденцію: ймовірно тому, що я волонтер і вони мене знають, то сприймають [мене як] щось посередині між цивільною та військовою... І я теж помітила, що інколи вони мені розповідають такі речі, які — я абсолютно переконана — вони не розповідають [іншим]».

Олеся Наумовська, під час обговорення доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження Максима Рильського)» (Київ, 20 березня 2025 р.) [26, часомітка 04:53:22]

Головні тези Блоку 2:

1. Питання вивчення усної традиції військових у період повномасштабного російського вторгнення в Україну постає як не лише академічне, а й етично-суспільне. Складнощі фіксації такого матеріалу для цивільних дослідників пов'язані насамперед з обмеженим доступом до нього, і першочерговим завданням тут є вибудовування містків глибокої довіри із нашими захисниками¹¹. За можливості, слід залучати до справи збереження фольклору, який побутує у спільноті ЗСУ, їхніх рідних і близьких, волонтерів — тих, хто, природно маючи тісні взаємовідносини з військовослужбовцями, певною мірою наближаються до статусу «свого». Такий досвід на сьогодні вже є у молодших поколінь фольклористів: робота-переможниця Київської МАН-2024 [27] була присвячена віруванням військових ЗСУ, зібрати які вдалося завдяки тривалому волонтерському досвіду та контактам, що були налагоджені юною авторкою протягом попередніх років.¹² Фіксація матеріалу відбувалася переважно у формі напівструктуро-

ваних інтерв'ю, що давало змогу розкрити приховані аспекти повір'їв і прикмет¹³.

2. Як і військові, рятувальники працюють в умовах постійного ризику, що вимагає максимальної концентрації, героїзму та витривалості. Їхня діяльність, однак, залишається значно менше висвітленою, а професійний фольклор — фактично прихованим для масового загалу. Тож тематика роботи-переможниці МАН-2025 стала логічним продовженням попереднього згаданого дослідження: вірування, які функціонують при виконанні завдань в екстремальних умовах, однак з фокусом на іншій професійній групі — рятувальниках ДСНС України [28]¹⁴.

Сфера надзвичайних ситуацій — простір постійного ризику, в якому формується власна культурна парадигма із притаманними лише цій спільноті фольклорними уявленнями. В умовах небезпечної служби, обмеженості зовнішнього доступу до професійного середовища та швидкоплинності усної творчості, рятувальники зберігають і трансформують вірування. Дослідження такого фольклору надзвичайно актуальне: ідеться не просто про усні перекази, а про життєво важливі моделі орієнтації в умовах загрози. Завдяки родинному зв'язку з представником Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також його сприянню в організації збору матеріалу серед побратимів, вдалося максимально віддалитися з позиції «зовні» та наблизитися до позиції «ізсередини».

3. Матеріал, який було зібрано шляхом проведення онлайн-опитування рятувальників у лютому 2025 року, охопив 11 обласних центрів України: Львів, Київ, Житомир, Чернівці, Чернігів, Одеса,

¹¹ У цьому аспекті варто звернути увагу на коментар фольклористки, волонтерки та дружини військовослужбовця Олеси Наумовської, висловлений нею під час конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження Максима Рильського)» (Київ, 20 березня 2025 р.) [26] (в епіграфі до цього Блоку). Рефлексії дослідниці щодо довіри з боку інформантів вказують на глибоку значущість статусу «свого» — того, хто не лише фіксує, а й певною мірою наближається до внутрішньої культури військового середовища.

¹² Манівська робота Ліани Ляшенко «Механізми формування забобонів: феномен сучасних військових спільнот» (2023—2024 н. р.) [27] базується на глибокому проникненні у внутрішню культуру військових. Такий досвід юна дослідниця отримала завдяки своєму батькові — військовослужбовцеві ЗСУ. Перед героїчною загибеллю (через бойове поранення в серпні 2024 р.) Олександр Ляшенко встиг зробити неоціненний науковий внесок, узявши участь у збереженні культури військових і підтримавши доньку у її прагненні розвивати цей напрям.

¹³ Робота Л. Ляшенко, присвячена віруванням військових, засвідчує спільність з дослідженнями усних наративів воїнів ЗСУ О. Наумовської — не лише тематикою, а й методологією. В обох підходах фіксація живої традиції військовослужбовців відбувалася через емпатичне наближення до внутрішнього середовища.

¹⁴ Ідеться про манівське дослідження Л. Ляшенко «Соціокультурні моделі формування і трансформації вірувань у професійному середовищі рятувальників ДСНС» (2025) [28], де авторка відкрила цілий пласт усної традиції — фольклор героїв без зброї, — що дотепер не було висвітлено у фольклористиці. Учасниці МАН вдалося зібрати чималий обсяг матеріалу завдяки своєму дідусяві — представникові цієї професійної спільноти, який допоміг з організацією опитування серед своїх колег з одинадцяти областей України.

Миколаїв, Харків, Ужгород, Запоріжжя, Хмельницький. Результати дослідження узагальнено у Збірнику вірувань рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій [29] та візуалізовано у вигляді Етнографічної карти професійних вірувань [30], яка демонструє як спільні риси фольклорної традиції в межах служби, так і локальні відмінності.

4. Методологія дослідження ґрунтувалася на поєднанні класичних польових етнографічних методів із сучасними цифровими інструментами збору даних. Зокрема було застосовано онлайн-опитування, анкетування, цифрову етнографію та елементи глибинного інтерв'ю. Одним із ключових інструментів стали цифрові технології, що дали змогу охопити велику кількість респондентів із різних регіонів України. Попри неминучі втрати природного контексту, притаманні онлайн-форматам, цей підхід дав змогу зібрати значний обсяг матеріалу, що відображає як усталені, так і варіативні моделі фольклорних вірувань. З огляду на складність доступу до закритої професійної спільноти рятувальників, поєднання дистанційних і традиційних методів виявилось не лише доцільним, а й необхідним для всебічного аналізу явища.

Приклад аналізу фольклорних одиниць у контексті роботи рятувальників і військових (з наголосом на вирішальному впливі умов праці на семантику текстів):

Правознавство нині дедалі активніше акцентує увагу на значущості контексту як ключового чинника, що перевищує за вагомістю сам текст, який відкриває нові перспективи для аналізу фольклорних явищ у професійних спільнотах. Як наголошує юрист Олександр Малишев (2021), «вказівка на пріоритет контексту над його складовими були притаманні праву культурної спадщини від часів його зародження» [1, с. 171]. Фольклор у цьому розумінні — це не лише текст, а частина професійного «історичного довкілля», що має бути зафіксоване й збережене як культурне явище в його повному, контекстуальному розгортанні. Подібно до археологічного артефакту, відірваного від шару ґрунту, фольклорна одиниця без опису ситуації вживання — методологічно беззахисна.

Матеріали, отримані внаслідок паралельного вивчення військових і рятувальників, засвідчують типологічну подібність їхніх вірувань. Для ілюстрації важливості контексту звернемося до народних за-

борон, які вдалося особисто зафіксувати — як серед військових [27], так і серед рятувальників [28]: «не можна прощатися перед виїздом на завдання», «ніколи не озирайся», «не фотографуйся наперед». У побуті ці прикмети трапляються в жартівливій формі як умовне «не наврочити». Натомість у середовищі військових вони набувають фатального звучання — як потенційне наближення до загибелі. У рятувальників ці самі формули функціонують не як табу, а як ритуал тривожної обережності, що не порушується перед важким чергуванням або виїздом на виклик. Цей приклад демонструє, як один і той самий фольклорний мотив змінює значення залежно від контексту: від жартівливої перестороги у цивільному середовищі до маркера виживання у професійному. Саме це є найсильнішим аргументом на користь обов'язкової фіксації не лише фольклорного тексту, а і всього контексту його побутування: ситуації, інтонації, внутрішнього стану оповідача, функціоналу тексту в моменті.

Обґрунтування рекомендацій Блоку 2:

На сьогодні в українській фольклористичній практиці відсутні систематизовані описи спонтанного фольклору замкнених професійних спільнот, які функціонують у надскладних умовах. Зокрема у середовищі рятувальників, на відміну від деяких військових формувань, не зафіксовано прикладів ініціативної фіксації фольклору.¹⁵ Саме тому виявлення й упорядкування вірувань ДСНС започатковує новий напрям у вивченні фольклору урбанізованих професійних спільнот, фольклору «моменту» — живого, ситуативного, адаптивного. З огляду на це дослідження формує підґрунтя осмислення фольклору не лише як спадщини минулого, а як динамічного інструмента символічної взаємодії в умовах професійного середовища, де спонтанна комунікація стає основою для створення нових форм оповіді.

¹⁵ Ідеться про приклади самозаписів фольклору військових, які виявила Л. Ляшенко під час проведення манівського дослідження 2024 року. Зокрема під час неформальних розмов вона звернула увагу на окремі епізоди ситуативної фольклорної комунікації, які фіксували самі учасники: у вигляді повідомлень у внутрішніх чатах, особистих нотатках і відео з місця подій. Це були поодинокі випадки, однак молодій дослідниці вдалося їх помітити. Щодо публікацій подібних самозаписів або використання їх іншими народознавцями, наразі в цьому напрямі відсутні систематизовані наукові розвідки.

Надалі надзвичайно важливим є залучення самих рятувальників до фіксації таких оповідей, із розумінням їх фольклорної цінності. Така практика дасть змогу простежити процеси фольклоротворення в дії, зафіксувати живу оповідну традицію на етапі її формування й трансформації, а також розширити уявлення про сучасний фольклор як про динамічну, ситуаційно зумовлену комунікацію в межах замкненої професійної культури.

Блок 3. «Ліквідація наслідків бойових дій у лавах Добробату. Контексти, які формує робочий день, і їхній вплив на фольклоротворення»

«...Молодий дослідник відклав свої амбіційні наукові плани і **займається тим, що вимагає сьогодення війни...** [Добробатівці-записувачі] мені уподібнюються до багатьох науковців-фольклористів, які в Першу та Другу світові війни, будучи у вирі подій — фронтових, близькофронтових, досить небезпечних або малобезпечних... [так само і фольклористи в Добробаті можуть фіксувати] початок тих явищ, які потім ми будемо досліджувати, тобто зародження фольклорних текстів... Самі добробатівці є ретрансляторами певних початкових наративів [усноїсторичних свідчень від мешканців зруйнованих будинків на деокупованих територіях]... І це вже є процес фольклоризації, тобто [добробатівець-записувач] включений і як суб'єкт, і як об'єкт».

Оксана Кузьменко, під час обговорення оповідей круглого столу «Війна, наука та емоції: (не)нові концепції та підходи» (Чернівці; Київ, 21—22 лютого 2023 р.) [31, часомітка 05:19:00]

Головні тези Блоку 3:

1. З наближенням до української столиці російського ворога наприкінці лютого — протягом березня 2022 р. та слідів, які він залишив, тікаючи з близьких до неї населених пунктів під натиском Збройних Сил України на початку квітня 2022 р., стало очевидно: обсяг руйнацій, які залишив по собі окупант, не є сумірним кількості робочих рук відповідних служб, які могли б їх подолати. Тож з метою допомоги бійцям Державної служби України з надзвичайних ситуацій

менш ніж за тиждень після остаточного звільнення Київщини — 8 квітня 2022 р. — за запитом Київської військової обласної адміністрації та за ініціати-ви тодішніх радників Міністерства внутрішніх справ України Віктора Андрусів та Ростислава Смірнова (співзасновників *Добробату*) було організовано перший виїзд добровольців (*добробатівців*) для розбору завалів у с. Бородянка (Київська обл., Бучанський р-н) [32]¹⁶.

Співпраця *Добробату* та Державної служби України з надзвичайних ситуацій відбувається й у зворотному напрямку. За кілька місяців після повномасштабного російського вторгнення активні групи волонтерів *Добробату* пройшли навчання із цивільного захисту, яке було організоване для них на базі ДСНС, ставши членами добровільного формуван-

¹⁶ Про необхідність створення добровольчих будівельних батальйонів уперше сказав колишній радник голови Міністерства внутрішніх справ України (нині — військовослужбовець ЗСУ) Віктор Андрусів у 2014 р., на початку російського вторгнення на Донбас. Первинний посыл був такий, що добровольці з різних регіонів, зокрема західної частини України, мають долучитися до розборів завалів у Донецькій і Луганській областях і в такий спосіб реальними справами засвідчити популярне гасло «Схід і Захід разом». Цьому задумові судилося стати втіленим у життя на початку повномасштабного російського вторгнення. Тоді, де ще менше тижня тому панував окупант, добровольці вирушили у Бородянку (8 квітня 2022 р.) для ліквідації наслідків російської збройної агресії. Роботи виявилось чимало. Утворені офіційно для допомоги підрозділам ДСНС, перші учасники *Добробату* працювали пліч-о-пліч з рятувальниками. Згодом було прийнято рішення масштабуватися на інші, найбільш постраждалі від війни території України. Не останньою чергою це вдалося зробити завдяки сприянню тодішнього міністра внутрішніх справ України Денису Монастирському (загинув унаслідок катастрофи гелікоптера ДСНС у Брова-рах 18 січня 2023 р.) [32].

Тривалий час будбати активно працювали у 7 регіонах України: Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Запорізькій, Миколаївській і Херсонській обл. На сьогодні на карті *Добробату* позначено 14 областей України, де його учасникам доводилося ліквідовувати наслідки російської збройної агресії. Впродовж усього періоду у підрозділах *Добробату* було залучено десятки тисяч осіб. Та попри таку високу кількість добровольців, усе-таки, зважаючи на обсяги щоденних руйнацій, робочих рук бракує. Поле фізичної роботи дедалі збільшується. Крім того, розширюється і сфера діяльності добробатівців: від зведення фортифікаційних споруд у прифронтових зонах і розборів завалів до нагальної відбудови понівеченого житла [33].

ня цивільного захисту (ДФЦЗ). Маючи достатній рівень сили та мотивації, а також вміння та бажання швидко опанувати нові знання й навички увійти до складу таких товариств можуть будь-які повнолітні громадяни, які попередньо були задіяні у різних професійних сферах, включаючи науковців¹⁷.

Перед прийняттям рішення доєднатися на певний період до таких формувань, слід усе-таки адекватно оцінити загальний стан свого здоров'я та рівень фізичної підготовки¹⁸. Попри те, що найнебезпечніший етап на місцях прильотів — перевірка об'єкта на наявність мін та інших вибухових предметів і їхнє знешкодження у разі виявлення — здійснюється профільними фахівцями ДСНС, ті завдання, які дозволено до виконання добровольцями будбатів, небезпідставно зараховуються до робіт в екстремальних умовах та / або з підвищеними ризиками¹⁹. Крім очевидних травмонебезпечних чинників, а також — через постійний контакт з горілим будівельним сміттям — високих можливостей ускладнень дихальної системи та прояву алергічних реакцій, часом виникає реальна небезпека повторних обстрілів тієї самої місцевості. В останньому випадку працівники мають організовано залишити робочу ділянку та повернутися до неї за командою. Тож, зважаючи як на внутрішні, так і зовнішні фактори, питання дисципліни в охочих стати учасниками ДФЦЗ має бути завжди в пріоритеті.

2. Залежно від специфіки виконуваних робіт добробатівська діяльність перемешується з різними професійними сферами.

¹⁷ Діяльність таких об'єднань регламентується Положенням про добровільні формування цивільного захисту, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р., де, зокрема, в п. 4 (у редакції від 29 квітня 2022 р.) говориться про те, хто може до них увійти: «До складу добровільних формувань цивільного захисту на добровільних засадах включаються громадяни України, які досягли 18-річного віку і здатні за своїми здібностями та станом здоров'я виконувати покладені на них обов'язки» [34].

¹⁸ Окрім теоретичного навчання викладачами ДСНС, у період між роботою, для добробатівців також були організовані заходи зі спільної фізичної активності. Утім, постійне самовдосконалення та підвищення рівня фізпідготовки входить до зони особистої відповідальності кожного учасника добровільного формування цивільного захисту.

¹⁹ Про цей аспект — залучення до робіт з підвищеною небезпекою для життя та здоров'я працівників — добробатівці інформуються щоразу перед виїздом на такі об'єкти та підписують в онлайнній формі свою обізнаність і згоду.

Через щоденні ворожі напади на цивільну інфраструктуру одним з найзатребуваніших є розбір завалів зруйнованих будівель — він здійснюється паралельно (спільно або ж, найчастіше, окремо) з рятувальниками ДСНС і, подекуди, комунальними службами.

На частково пошкоджених унаслідок російських атак об'єктах, які згідно з експертизою, підлягають відновленню, і підпадають під опіку *Добробату*, завдання розподіляються так: робочим ядром стають добробатівці з числа професійних будівельників (або тих, хто має необхідний досвід)²⁰, а добровольці без навичок виконують роль підсобників (різників) — навчаючись під час роботи, останні поступово переходять у розряд досвідчених і вже самі передають засвоєні ними на певній вузькопрофільній ділянці знання новоприбулим членам спільноти.

Критично важливою у сьогоденних воєнних реаліях є залученість представників окремих будбатівських підрозділів, які знаходяться у прифронтових зонах, до закриття прямих потреб ЗСУ. Безпосередня співпраця добробатівців і військових — зокрема у зведенні фортифікаційних споруд — активно відбувається на південному та північно-східному напрямках оборони України.²¹

²⁰ Професіонали-будівельники, вступивши в лави *Добробату*, виконують роботи так само на добровільних засадах, як і решта добробатівців.

²¹ У побудові оборонних споруд задіяні члени Запорізького (див. один із фотозвітів, напр., тут: <https://www.facebook.com/informzp/posts/pfbid02S3DbUgsgsHuDjSSVpM8UboyKKMqVDuYpUHpzC4iu2WFGVj5fuBGvKQEKJmVKQJ2kl>; <https://www.facebook.com/dobrobat.in.ua/posts/pfbid0sBHNmjEtXoY2bJbWzWtjkJ4BHTyLbRAEPUZvmzRHK8TNYN3rronJWSpedjeXvB5ol>) та Сумського (див. один із фотозвітів, напр., тут: <https://www.facebook.com/dobrobat.in.ua/posts/pfbid0UwQJU24mzHfL3pCvqMzv36Y471vPYpyaz2LhHvNjRtyYEWdNnhu2wWbsD4Fjur4il>) підрозділів *Добробату*.

Відрядження добровольців-учених на побудову оборонних споруд у лавах Запорізького підрозділу (де цей вид робіт виконується на постійній основі) прямо продовжило б справу фортифікаторів-записувачів Запорізької Січі та — що надважливо — посилює б особистий склад добробатівців, робочих рук яких у прифронтових зонах якраз найгостріша нестача. Для науки здійснені в цих умовах фольклористичні записи були б напевно подвигницьким внеском, адже тоді ми б отримали змогу зіставити два максимально наближені контексти з різницею лиш за одним часовим критерієм: фортифікаторство

Тож, відповідно до покладених на них обов'язків, добробатівські товариства можуть бути прямо дотичні і до кожної зі спільнот, про які йшлося в попередніх блоках цієї статті: як рятувальників ДСНС (Блок 2), так і фортифікаторів Запорозької Січі (Блок 1).

3. Тисячі добровольців уже пройшли шлях тимчасового перевишколу, отримавши або безпосередній досвід роботи рука в руку з професійними рятувальниками, будівельниками, військовими, або передавши їм знання та вміння із застосуванням особисто їх на практиці²². Тож кожен охочий вступити до лав добровільних формувань цивільного захисту має змогу, попередньо ретельно ознайомившись з переліком видів затребуваних сьогодні робіт,²³ обрати ділянку за покликом серця та персональними можливостями. Авторці цих рядків випало працювати за першими двома названими напрямками: розбори завалів зруйнованих приміщень (перебуваючи у лавах Київського підрозділу) і нагальній відбудові частково пошкоджених об'єктів (на певний час будучи переміщеною у Чернігівський будбат).

Тож зосередимось на тій сфері діяльності добровільних формувань цивільного захисту, яка одночасно відповідає двом умовам: 1) зв'язок зі спільнотами, розглянутими у попередній частині лекції; 2) персональна залученість дослідника-народознавця на такій ділянці. Наразі ці критерії задовольняє перший названий нами вид робіт — розбір завалів зруйнованих будівель. Будучи гостро нагальним, він є і наймасовішим за кількістю добровольців, які в різний період були до нього залучені.

З огляду на персональну участь в усуненні наслідків російської збройної агресії переважно у лавах Київського підрозділу (червень 2022 р. — сі-

чень 2024 р.)²⁴, географічні межі аналізу включають територію Київщини: Бородянський р-н (с. Загальці), Броварський р-н (смт Велика Димерка), Бучанський р-н (смт Пісківка, смт Макарів, смт Гостомель, смт Ворзель, с. Блиставиця, с. Мошун, с. Андріївка, с. Наливайківка, с. Романівка (нині — житловий масив у м. Ірпінь), а також власне м. Ірпінь, де було найбільше робочих виїздів), Вишгородський р-н (с. Козаровичі, с. Демидів). Це переважно деокуповані населені пункти, а також ті місцевості, де проходила лінія бойового зіткнення²⁵.

²⁴У лавах *Добробату* Т. Броварець фактично працювала з червня 2022 р. по січень 2024 р. (офіційно як член добровільного формування цивільного захисту — від 11 листопада 2022 р., перед тим як волонтер — від 15 серпня 2022 р.). Попередньо (у травні 2022 р.) виїшла зі структури рад молодих вчених НАН України, аби повністю присвятити себе справі, яку диктує воєнний час. Активний період участі в усуненні наслідків ворожих слідів у деокупованих населених пунктах Київщини тривав з червня 2022 р. по квітень 2023 р. (до січня 2024 р. були спорадичні виїзди та суто по м. Київ на місця «свіжих» прильотів). Розбори завалів доводилося виконувати і в лавах Чернігівського будбату, однак там переважно була задіяна до нагальної відбудови потроцених російських агресором будинків (серпень 2022 р.). Щодо перебування в Київському будбаті, то тут, навпаки, абсолютно більшу частину часу було присвячено розборам завалів ущент зруйнованих будинків (тоді як інші види діяльності на Київщині складали значно менший відсоток персонального досвіду). Варто сказати, що *добробатівське* членство на постійній основі потребує максимальної віддачі, адже йдеться не лише про годинні виснажливі роботи, а й опанування нових навичок у її процесі. Для вченого, який працює дистанційно, загалом цілком реально стати учасником подібних формувань цивільного захисту — без пагубних наслідків для виконання його дослідницьких завдань, — але за умови наявності чималої кількості напрацьованих попередніх років. Зрозуміло, однак, що будь-які резерви, зокрема й наукові, є вичерпними, тож така активна *добробатівська* діяльність усе-таки матиме часові (приміром, до одного-двох років) обмеження (або, як рекомендований варіант, варто було б для науковців-офіційних членів ДФЦЗ заморозити виконання попередньо затверджених індивідуальних планів, аби вони й надалі могли бути повноцінно задіяні у ліквідації наслідків ворожих атак).

²⁵Виїзди на місця прильотів у м. Київ тут не включені, оскільки ці роботи проводилися переважно не в межах замкненої *добробатівської* спільноти, а пліч-о-пліч з представниками відповідних служб (рятувальниками, рідше — комунальниками) — тож у цих випадках маємо децю інші контексти.

на Запорозжжі за козацької доби та в наш час. До слова, такі історичні паралелі могли б проводити не лише фольклористи, а й представники багатьох інших дисциплін, так само долучаючись до запорізьких будбатівців, адже фольклорні сліди — лише один з численних аспектів, які збереглися в пам'ятках козацької доби.

²²До прикладу, якщо йдеться про розбір «свіжих» завалів (одразу після прильотів), то добробатівці виконують роботу на об'єкті одномоментно з рятувальниками ДСНС. Щодо «старих» завалів (найчастіше у деокупованих населених пунктах), то для їхнього розбору зазвичай формуються окремі групи суто з числа членів *Добробату*.

²³Тут було сказано лише про одні з основних сфер діяльності *добробатівців*, де вони тісно перетинаються з представниками інших спільнот.

4. Маємо наголосити на речах, які хоча є й базовими, але практика показує: без їхнього проговорення неможливо наблизитися до суті роботи дослідника, який, ставши учасником добровільних формувань цивільного захисту, мимовільно отримав доступ і до фіксації матеріалів для свого основного роду діяльності. Насамперед є два ключові моменти, які можуть хибно видатися взаємовиключними, але які слід тісно пов'язати у своїй свідомості:

4.1. Будбатовський виїзд на місця прильотів не є фольклористичною експедицією (ані будь-яким іншим видом активності — з яких би ракурсів на це не дивитися). Це робота з усунення наслідків бойових дій. І суто так її слід сприймати.

4.2. Саме безпосереднє виконання особою покладених на неї обов'язків у лавах будбатов дає їй змогу зробити такі фольклорні фіксації, які є не просто важливими, а становлять найвищу цінність для вивчення побутування усної традиції у відповідному контексті.

Якщо говорити про методологію дослідження самим учасником будбатовських підрозділів їхньої субкультури, не можна обмежитися широко відомим сьогодні поняттям «включене спостереження». Адже термін *participant observation*, який по суті є парасольковим, часто застосовується до опису тих практик, коли дослідник, не будучи первинно членом спільноти, проникає в неї з конкретною метою її вивчення — згодом він може набувати певних прав всередині товариства, але, кінець-кінцем, будучи вихідцем «ззовні», так і не досягає рівноцінного статусу поміж них. З такого погляду досвід фольклористів-добробатовців, про який говориться в цьому *Блоці*, дозволяє чіткіше провести паралелі з історичним минулим — фортифікаторами-записувачами козацької доби, про яких ішлося в *Блоці* ²⁶. Зокрема слова Г. Боплана з його коротенької передмови до читачів «*Опису України...*» (1651), будучи сказаними ще задовго до затвердження в науці поняття включеного спостереження, ²⁷ на нашу думку, значно кра-

ще можуть наблизити до розуміння суті нашої роботи, ніж сучасні описи та приклади застосування цього методу.

Суголосними винесеному нами пункту 4.1. є такі рядки французького фортифікатора-записувача: «Обмаль дозвілля, відпущеного мені при виконанні важливих доручень, якими я був зайнятий під час війни у тих краях, примусив мене присвятити не менше восьми років, щоб довести цю працю до досконалості, оскільки я міг трудитися над нею лише принагідно» [22]. Із цього, своєю чергою, слід винести ще два важливі моменти.

4.1.1. Використання сучасних досягнень техніки на кшталт диктофонів у межах роботи на завалах не є доречним — ані зі сторони етичної²⁸, ані практичної (по-перше, йдеться про фольклорні одиниці, які виринають швидко й несподівано, і момент їхнього виникнення передбачити доволі важко; по-друге, навіть якщо і вдасться записати на технічний пристрій певні уривки (тексти без початку), розшифрувати із них вийде ще меншу частину — через надвисокий рівень шуму на об'єкті; по-третє, і це найкритичніше, додаткові рухи та взагалі будь-які відволікання прямо порушують техніку безпеки на особливо складних ділянках). Тож фіксації фольклору в будбатах, на відміну від уже звичних для нас фольклористичних практик, можливі лише у формі записів з пам'яті — так, як це було й у Бопланівські часи.

4.1.2. Фольклористи-польовики (як і представники будь-яких інших професій), які працюють у будбатах, мають максимально віддаватися фізичній роботі, роблячи посильний внесок в усунення наслідків бойових дій. Провокування/спонування *собратів*²⁹ до від(творення) фольклорних одиниць, за ініціати-

довж 1879—1884 рр. Однак, як очевидно зі сказаного в *Блоці* 1, такі практики у фольклористичній успішно застосовувалися й раніше, зокрема у щоденниках і нотатках фортифікаторів Запорозької Січі. Навіть більше, на наш погляд, лаконічну та дуже скромну передмову «До читачів» французького автора видатного «*Опису України...*» (1651) можна фактично вважати значно давнішим описом методики включеного спостереження.

²⁸ Про етичну сторону варто було б окремо розписати. Обмежимося тут думкою про те, що люди природно можуть почуватися некомфортно, якщо їх записують під час виконання ними напруженої роботи, і ми маємо поважати це.

²⁹ В окремих добробатовських осередках на певному етапі доводилося спостерігати вживання такої самоназви, як «собрат» (хоча, варто зазначити, таке слововживання

²⁶ Звичайно, такі паралелі ми можемо проводити також доволі умовно. Чимало нюансів, які дуже різняться у відомих практиках включеного спостереження, потребують окремого дослідження.

²⁷ На сьогодні батьком методу включеного спостереження прийнято вважати американського антрополога й етнологу Френка Гамільтона Кушинга (1857—1900), який досліджує індіанське плем'я зуні, жив із ними впро-

ви або на прохання добробатівців-дослідників народної культури, не є доцільним. Фольклорний матеріал має надходити та фіксуватися у природний спосіб, адже у протилежному випадку невідворотні втрати контексту.

Безперечно, уникнути при цьому так званої фрагментарності фіксації (а також «неповноти» записаних текстів) неможливо. Однак якраз у цьому і криється пояснення підтези 4.2. Адже це не тільки не погіршує якість такого матеріалу, а, навпаки, робить його ще потужнішим для подальшого студіювання. Другу винесену нами підтезу добре ілюструє перша частина передмови «До читачів» Боплана: «Панове, я пропоную вам карту, складену не за чужими описами і не з чуток. Я склав її сам на основі точних вимірів, здійснених мною в усіх закутках краю, який вона зображає, що повинно переконати вас як у точності, так і правдивості моєї розповіді» [22]. Записуючи фольклор у будбаті з пам'яті, слід розуміти, що буквальна неточність текстів (а уникнути її, не користуючись сучасними технічними пристроями для запису, нереально) тут абсолютно компенсується точністю відтворення контекстів (а вона можлива лише при застосуванні такого методу). Тож такі «неповні» тексти (як їх прийнято називати у фольклористиці) за своїми сутнісними ознаками є навіть «повнішими» за їхні розширені варіанти, записані без урахування їхнього природного побутування (контексту)³⁰.

Приклад видобування фольклорних одиниць у будбатівському контексті з пам'яті:

поки не можна назвати типовим для всієї добробатівської спільноти).

³⁰ Питанню перегляду термінології (що вже певним чином установилася у фольклористиці, але, очевидно, потребує уточнення — зокрема з урахуванням сучасних методів фіксації матеріалу) варто присвятити подальші дослідження. До слова, під час обговорення лекції цей ключовий момент підсумувала к. ф. н. Олеся Бріцина, зазначивши, що у таких випадках «текст доповнюється контекстом» [2, часомітка 01:36:28]. Загалом прогресивна фольклористична думка XXI ст. схиляється до кардинального перегляду значення понять «повних» і «неповних» фольклорних текстів («Кожна з виконавських версій «неповна» по-своєму; при їх накопиченні відбувається ніби складання цілого з фрагментів, які частково перетинаються» [35, с. 33]; «Часом саме такі «неповні» ... тексти дають дослідникам вкрай важливий матеріал» [36, с. 32]), унеможливаючи ігнорування останніх. Невимушене спостереження добробатівського фольклоротворення під час прямого виконання своїх обов'язків як члена цього формування може істотно розвинути ці ідеї.

Робочий день на розборах завалів зруйнованих будинків природно формує специфічні будбатівські контексти. Крім безпосереднього виконання завдань з ліквідації наслідків бойових дій, додатковими мікроконтекстами стають й організаційно-режимні моменти — транспортування та харчування працівників, фотодокументування зруйнованих об'єктів, — які формують робочий день³¹.

Не маючи змоги у межах цієї статті розглядати кожен із перерахованих видів, пропонуємо до уваги одну фольклорну одиницю, яку вже можна назвати типовою для будбатівського контексту — її доводилося чути неодноразово під час обідньої перерви, а зміст її прямо говорить про зв'язок з роботою: «Хто як їсть, так і працює» (варіант: «Хто не їсть, той не працює»). Важливо зазначити, що такі висловлення фігурували в будбаті у жартівливій формі: наприкінці обіду — на адресу того, хто не доїв свою порцію, або ж під час самого споживання їжі — на адресу того, хто їв повільно.

Порівнюючи варіанти цього прислів'я у будбатівському контексті, з одного боку, та тими, що зафіксовані у різних писемних пам'ятках, з іншого боку, можемо помітити суттєві семантичні відмінності.

У (пост)радянському просторі не останньою чергою ця фольклорна одиниця набула поширення через конституційні закріплення: зокрема у ст. 12 Конституції УРСР від 30 січня 1937 р. прямо говориться, що «хто не працює, той не їсть»³². Загальновідомо, що в цьому нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили (як і в інших подібних радянських документах³³) були втілені ленінські настанови, які, своєю чергою, беруть витоки з Біблії (Другого по-

³¹ Згадані під час лекції специфічні будбатівські контексти на розборах завалів та спровоковане ними фольклоротворення потребують значно ширшого дослідження, яке виходить за межі цієї статті.

³² Повний текст ст. 12 Конституції УРСР 1937 р. такий: «Праця в Українській РСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: «хто не працює, той не їсть». В Українській РСР здійснюється принцип соціалізму: «від кожного за його здібністю, кожному — за його працею»» (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text).

³³ Зокрема у радянській конституції 1936 р. («сталінських законах»), ст. 12 сказано: «Хто не працює, той не їсть»; а в першій російській конституції 1918 р., ст. 18 міститься ще один її варіант: «Не трудящийся, та не їсть!» тощо.

слання до Солунян (Фессалонікійців) апостола Павла): «Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть» (2 Сол. 3:10)³⁴.

Не ставлячи за мету в межах цієї статті охопити якнайбільше згадок про функціонування цього дуже відомого прислів'я, зосередимось на трьох кардинально різних контекстах — біблійному, конституційному (що по суті є юридичним закріпленням ленінських директив) та будбатовському, — які власне і визначають семантику твору.

Найочевиднішим, мабуть, є первинний посил — засудження дармоїдства, що міститься в посланні апостола Павла. Біблійний текст є логічним умовиводом про те, що ті, хто постійно лінуються, не мають годуватися за рахунок тих, хто чесно трудиться.

Приклади офіційного затвердження цього самого фольклорного тексту в цитованому основному нормативно-правовому акті УРСР 1937 р. на перший погляд можуть видатися подібними до Новозавітного канону, проте насправді є найскладнішими для аналізу. Адже, як свідчить історія, відома (також конституційно закріплена) заповідь соціалізму «від кожного за його здібністю, кожному — за його працею»³⁵ на практиці не призвела до покращення життя тих, хто найбільш трудився. Щоб належно розтлумачити прагматику цього прислів'я — варіантів його вживання від ленінських настанов до сталінських законів, — слід ретельно вивчати найширший контекст побутування: як зміст самих статей згаданих конституцій, так і передумов та наслідків їхнього закріплення. Розплутати безліч тонкощів застосування (ймовірно, маніпулятивного) фольклорних одиниць в основних державних документах радянської епохи було б можливо у співпраці з юристами-істориками права. У межах цієї статті лиш коротко зазначимо, що контекст і смисл цієї фольклорної формули тут не є ідентичним біблійному.

Що ж до фіксованого нами середовища — короткої обідньої перерви між розборами завалів, — то зміст прислів'я, де зіставляються обсяги виконаної

роботи та спожитої їжі, явно змінює вектор на протилежний. Від споконвічного осуду тих, хто менше працює (і при цьому нормально їсть), хід думок у цьому кейсі розгортається до, навпаки, несхвалення поведінки тих, хто менше їсть (і при цьому може виявляти не гіршу завзятість у праці). Тобто у будбатовському контексті, на відміну від біблійного, ця фольклорна формула є спонуканням до достатнього споживання калорій. І цьому є не менш чіткі аргументації, адже збалансоване харчування є базою для виконання фізично виснажливих робіт.

Загалом для добробатовської субкультури є доволі типовими подібні кардинальні, нерідко антонімічні зміни значень прототекстів фольклорних одиниць. Ці модифікації виходять від бажання кожного бути максимально ефективним та працювати якнайбільше на спільне благо, і пояснюються тим, що робоча команда сформована з добровольців.

Обґрунтування рекомендацій Блоку 3:

Одним із прогресивних фольклористичних напрямків першої половини ХХІ століття має закономірно стати ретельне вивчення субкультур, які своїми реальними справами вже довели глибоку спорідненість з народом тієї землі, на якій вони проживають. Абсолютне проникнення у внутрішнє середовище таких груп — тобто поповнення на тривалий період їхніх лав — було б оптимальним дослідницьким вибором. Переваги такого рішення відчутні як з наукової, так і громадянської позиції. У першому випадку йдеться, зокрема, про максимальне збереження природного контексту, яке можливе виключно за умови фіксації текстів повними учасниками методики включеного спостереження — в усіх інших випадках він так чи інакше втрачається. Щодо другого пункту, то, як показує історія, коли стаються великі природні, техногенні або соціальні катастрофи, основною умовою виживання населення є його мобільність — тож сюди можемо віднести здатність науковців до швидкого навчання, постійне прагнення до засвоєння нових знань й умінь, що необхідно першочергово застосувати для подолання лихих наслідків.

Важливо при цьому розуміти, що дійсно глибокі дослідження добробатовських, як і будь-яких інших робочих контекстів здійснюються лише при систематичній, а не спорадичній залученості у працю. Для забезпечення цього слід формувати групи наукових співробітників з добровольців, які виявлять

³⁴ Варіант народного прислів'я, що включений у Другому посланні апостола Павла до Солунян (2 Сол. 3:10): <http://osbm-buchach.org.ua/Bibliya/2Solunian.html>

³⁵ З фольклористичного погляду принцип соціалізму «Від кожного за його здібністю, кожному — за його працею» можна назвати ампліфікованим варіантом аналізованого нами прислів'я «Хто не працює, той не їсть».

істинне бажання та готовність до тимчасової перекваліфікації, чітко усвідомлюючи при цьому, що опанування нових навичок відбуватиметься одноментно з практичним виконанням покладених на них обов'язків — до того ж, в умовах не тільки незвичних і несприятливих, але й з підвищеними ризиками для життя та здоров'я. На період їхнього офіційного — багатоденного та багатогодинного — перебування в будбатах пропонується заморозити виконання ними попередньо затверджених планів, а звітування проводити за тією роботою, у якій наразі постає найгостріша державна потреба.

Очевидно, з настанням омріяних часів — відсутенням ворога на безпечну відстань, — необхідність у відновленні територій після бойових дій дедалі лиш зростатиме, тож подані тут рекомендації матимуть загострену актуальність й у повоєнний час.

Дискусія. Як уже говорилося в першому блоці основної частини, чимало цінних фольклористичних записів у часи козацької доби залишили нам не професійні народознавці, а представники зовсім різних професій: військові інженери та фортифікатори, а також дипломати, природничники, церковні діячі та ін. Застосовуючи метод включеного спостереження при виконанні своєї місії, вони паралельно (зазвичай мимохіть) записували фольклорні твори, і, що надважливо, зі збереженням розгорнутого контексту їхнього побутування. Для подальшого розширення фольклористичних горизонтів пропонуємо в дискусійному підрозділі відстежити за тим же принципом випадки фіксацій фольклорних одиниць у працях фахівців із суміжних галузей наук — у дослідженнях, які стосуються різних явищ у різних народів і в різні часи.

Щоб здійснити контекстуальне зіставлення, маємо виконати доволі непросте завдання — знайти в усіх таких роботах спільний народний сюжет, де, окрім самого твору, автори згадують й умови його функціонування.

Почнемо з пам'ятки, яку було писано невдовзі після знищення Запорозької Січі перед остаточним приходом на ці землі російського царизму. У вказаний міжперіод, як уже зазначалося в *Блоці 1*, відвідував Запорожжя петербурзький академік Василь Зуєв (1751—1794) для вивчення населення й природних умов українського півдня.

Показово, до слова, що певні письмові свідчення російського природничника переносять нас у сього-

дення, навіюючи живі асоціації зі злочинами щодо культурної (зокрема археологічної) спадщини, які тепер масово вчиняють окупанти на українських територіях [6, с. 117—118]. У *«Мандрівних записках Василя Зуєва від Петербурга до Херсона в 1781 і 1782 році»* (1787) автор фактично зізнається в тому, що підбурював місцевих до розкопування курганів, намагаючись їх при цьому підкупити. Спроба ця, однак, виявилась невдалою: *«...Я не настільки був владний, щоб випробувати першим, що у цих могилах зарито, до того ж і місцевих ні на що не запопадливих не міг схилити до цього за жодну плату, хоча вони між собою і часто говорять, що на цих могилах деякі нерідко бачать уночі, як світяться гроші...»* [14, с. 64—65].

Передаючи на розгляд археологів і юристів питання потенційної шкоди діянь петербурзького дослідника та надання їм відповідно до тих часів кримінально-правової кваліфікації³⁶, зосередимось на ключових для фольклористів аспектах — елементах усної козацької традиції, які він тут же ненароком записав. Найважливіше, що із цього невеликого уривку можемо видобути не лише фольклорні одиниці — народні заборони (*«не можна тривожити померлих»*) і легенди (про скарби у курганах) — але й, судячи зі свідчень прибульця (*«не міг схилити до цього за жодну плату»*), висновок про те, що вони, побутували тоді не як «мертві» тексти, а були об'єктом глибокої віри запорожців [14, с. 64—65].

Тепер перейдемо до подібних вірувань інших народів. Згідно з історико-правовим аналізом традиції археологічних розкопок, вони мали схожі фольклорні уявлення про те, що *«не можна непокоїти покійників»*.³⁷ Зокрема цієї заборони намагався дотримуватися шведський учений-археолог Улоф (Олоф, Олаф) Верелій (1618—1682), коли згадував, що *«не хотів турбувати душі померлих»* під час проведення розкопок (1660) [37, с. 45]. А іспанський юрист Хуан де Солорсано Перейра (1575—1655), обґрунтовуючи позицію Ради Індій

³⁶ Як докладно показує історик права Олександр Малишев, у цей же період, тобто за ранньомодерної доби, ставлення до розкопок курганів було досить неоднозначним у різних країнах [37, с. 44—45; 38, с. 74—75].

³⁷ Із цією народною забороною — *«не можна непокоїти покійників»* — пов'язана й етимологія слова *«покійник»* — тобто той, хто перейшов у вічний спокій.

щодо правомірності розкопування курганів у Мексиці (період колонізації Іспанією цих країв: 1521—1821), покликався на лист римського письменника та науковця Флавія Касіодора (бл. 487 — бл. 578), з якого стає відомо, що й останній зважав на цей народний звичай: «*щоб [мертві] мали спокій та спочинок*» [38, с. 75].

Віра їхня, як дізнаємося далі з контексту, не була такою святою та непорушною, як у жителів півдня України, з котрими мав честь спілкуватися В. Зуєв у 1781—1782 рр. Адже зафіксовані варіанти народної заборони, які ми бачимо у працях з історії світового права, вживалися якраз в умовах її прямого порушення, хоча й з відповідними застереженнями. У першому випадку описувалась стратегія копання: шведський археолог рив яму не згори до центру могили, а збоку, пояснюючи це тим, що, по-перше, такий процес не настільки трудомісткий, а, по-друге, так «*він не хотів турбувати душі померлих*» [37, с. 45]. А в іншому кейсі йшлося про надання дозволу на розкопки: «*...якщо доведеться силоміць рушити їх тіла, то слід їх у пристойному положенні покрити землею знову, і щоб мали спокій та спочинок, а не марні багатства...*» (іспанці щодо мексиканської колонії з покликанням на давніх римлян), тобто в останньому розумінні, щоб виконати умову «*спокою для покійників*», достатньо було просто їх потім належно перепоховати [38, с. 75].

Повернемось до українців, але вже у новітній час. Із щойно розглянутими ранньомодерними європейськими інтерпретаціями народної заборони дуже контрастують її ж розуміння нашими земляками. Красномовними, зокрема, є випадки порушення цього табу в українських регіонах, які постраждали через будівництво гідроелектростанцій приблизно всередині ХХ ст., а також згадки про ті події від очевидців, записані у 2010-ті рр. — коментування останніми трагічних наслідків, які невдовзі ставалися з копачами. Йдеться про розкопування могил не з метою археологічних пошуків, а вимушене «переселення» покійників їхніми односельчанами із зон імовірного затоплення. Беручи інтерв'ю від колишніх мешканців затоплених сіл, фольклористка І. Коваль-Фучило зафіксувала, як кілька десятиліть тому вони постали перед складним вибором: або «переселяти» разом із собою своїх померлих родичів (для чого довелося б розкопувати їхні могили),

або залишати останніх на місці (тоді б їх затопило — а це йшло б урозріз ще одному народному уявленню: «*не можна, щоб покійники лежали у воді*») [39, с. 58]. Вибір жителів, як їм вочевидь здавалося, на користь меншого зла — розкопування могил для переміщення покійників із зони затоплення, — не врятував їх потім від лихої долі. За тими ж свідченнями переселенців, всі «*гробокопателі*», як їх називали у народі, незабаром помирали [40, с. 518]. Такий висновок, зроблений опитаними земляками (встановлення ними причинно-наслідкових зв'язків: смерть тих, хто розкопував могили, настала саме через те, що вони потурбували спокій померлих), виявляє їхнє глибоке народне вірування, а не просто знання фольклорних текстів.

Отже, зіставивши чотири випадки функціонування однієї і тієї самої фольклорної одиниці, бачимо, наскільки пріоритетним є фіксація контексту. Народна заборона «*не можна турбувати покійників*» фігурує у представників різних народів у різні часи. Однак розуміння, що входить у поняття «*не турбувати*», зовсім різне: або не ворухити місця поховань узагалі ніяк [14] (а тих, хто порушив народний закон, навіть з безвиході, чекає невідворотна кара [40]), або ж усе ж таки копати кургани, але «*не згори до центру могили, а збоку*» [37], або ж після завершення розкопок достатньо «*у пристойному положенні покрити [зрушені тіла] землею знову*» [38]. Відповідно, і сила віри не є однаковою: від повної відмови чіпати могили (навіть за матеріальну винагороду) [14] або «переселень» покійників з безвиході (щоб не порушити умову іншої заборони: «*не можна, щоб тіла лежали у воді*») [39] до офіційного дозволу на їхні розкопки [38] та безпосередню участь у них [37].

Градацію сили вірування та широку палітру тлумачення одного фольклорного тексту ми мали змогу простежити саме завдяки тому, що було скрізь — чи то у фольклористичних фіксаціях, чи то у працях наших колег: юридичних тлумаченнях, археологічних звітах і природничих описах — збережено його широкий контекст побутування.

Висновки. Пропонований спосіб презентації в одній лекції трьох тем, суміжність яких не одразу може видатися явною, став певною мірою незвичним і дещо експериментальним у стінах Комісії фольклористики Наукового товариства ім. Шевченка. Можемо під-

сумувати, що такий об'єднувальний формат подачі матеріалів виявився вдалим. Здійснений при підготовці до спільного заходу взаємообмін ідей трьох доповідачок на тому етапі не завершився, а продовжився — ще активніше — в процесі написання статті. Головні тези післялекційних обговорень уміщено в основній частині цієї розвідки, а також посторінкових приміток. У дискусійний підрозділ винесено перспективи подальшого розширення пропонованої тематики за межами фольклористичної спеціальності. Останнє авторки зробили на прикладі зіставлення спільної фольклорної формули в різних умовах побутування: зокрема простежили варіативність її тлумачень на базі контекстів, які зафіксовано в роботах фахівців з різних галузей наук — від природничих описів посткозацької доби до матеріалів сучасних фольклористичних експедицій, а також дотичних праць наших близьких колег-юристів, які займаються у сфері охорони культурної спадщини.

Ранні фіксації українського фольклору в будбатовському контексті виявлено у щоденниках військових інженерів — учасників реконструкції та будівництва фортець й укріплень у Запорозькій Січі. Крім того, фольклорні одиниці у найширших комунікативних ситуаціях простежуємо й у низці письмових матеріалів інших тогочасних діячів — дипломатів, церковників, учених-природників тощо, — яким при виконанні своєї місії також доводилося тісно взаємодіяти із січовиками.

Не будучи професійними народознавцями, автори цих нотаток залишили (зазвичай мимохіть) для нас не лише фольклорні тексти, а й — що найцінніше — повні контексти їхнього функціонування у закритому козацькому середовищі. Опинившись у позиції записувача «ізсередини», вони ставали не лише фіксаторами, але й (ре)трансляторами історичних, топонімічних, міфологічних легенд, вірувань та уявлень про запорожців, їхніх звичаїв й обрядів, оскільки нерідко вдавалися до самозапису. Так виникла низка літописів козацької доби, які зберегли відомості про функціонування наративної традиції українських військових товариств кін. XVI—XVIII століть.

Поза сумнівом, фольклористична вага цих пам'яток не однакова. У працях деяких чужинців виявлено ідеологічні кривотлумачення, а також компліції з робіт попередників. Загалом слід зважати на постать збирача, адже вона також є своєрідним

контекстом збереженої ним традиції. Так чи інакше, походження, рід занять, основна місія записувача та безліч інших чинників накладають суттєвий відбиток на те, як подаються ним кінцеві тексти. Працюючи з першоджерелами, дослідники мають ретельно вивчати й біографії діячів минулого.

Фіксація фольклору сучасних спільнот, чия діяльність прямо пов'язана з протидією російській збройній агресії — військовослужбовців ЗСУ (увага до якого в народознавчих колах сьогодні природно прикута, хоча й, без сумніву, потребує значно більшого охоплення), а також рятувальників і *добробатівців* (який співавторками статті вперше вводиться до наукового обігу, але так само заслуговує на якомога ширше висвітлення із залученням нових дослідницьких поколінь-продовжувачів цих напрямків) — є не лише додатковими штрихами до загальної картини традицій нашого віку.

Досліджуючи світогляд людей, завдяки яким український народ досі не стертий з лиця землі,³⁸ ми тим самим скеровуємо свій рух тими стежинами, які прокладали видатні уми чвертьтисячолітньої (першочергове збереження фольклорних одиниць, носії яких перебувають у підвищеній небезпеці [13]) і півторатисячолітньої (визначення пріоритету контексту над текстом [1]) давнини. У воєнному сьогоднішенні проблема залученості якомога більшої кількості осіб до фіксації традиції методом «ізсередини» загострюються й поготів.

Нині слід максимально сприяти тому, аби науковці-народознавці, скільки є сили та можливостей у кожного та кожної з них, і самі поповнювали лави спільнот, які або прямо протидіють ворогові, або борються з наслідками російських атак. За неспромоги стати членами зазначених груп і, відповідно, застосування методу включеного спостереження, дослідники мають намагатися налагоджувати з тими, хто ними став, комунікацію — через надання їм дієвої підтримки, — що може бути посильним внеском як у

³⁸ Не вдаючись до гіперболізації, наголосимо на очевидних речах: фізична робота представників перелічених спільнот, по-перше, дає змогу нашій нації вижити (що вже ставить у пріоритет вивчення саме цих груп), а, по-друге, ця сама фізична робота і є визначальним фольклоротвірним чинником (що абсолютно унеможливорює ігнорування її як контексту новітнього фольклоротворення) — тобто тим, що породжує те, що ми власне і вивчаємо: фольклорний текст.

справу згуртування нації, так і у вивчення традицій, які перебувають під загрозою.

Окрім наведених беззаперечних аргументів на користь таких рекомендацій (а це, не зайве повторитися, передусім питання виживання нації, і, по-друге, що прямо пов'язано з першим, запобігання втрати фольклору через підвищену небезпеку для його носіїв), тут криється ще низка морально-професійних аспектів. Українські народознавці апіорі не можуть бути відстороненими від проблем народу — сьогодні ж відбувається його пряме та зухвале нищення з боку сусідньої держави-агресорки, — життя та творчість якого вони вивчають.

Так чи інакше, має відбуватися не лише фіксація, а й активне засвоєння, прийняття та подекуди і переймання світогляду тих, хто в цей час виборює нам право розвивати наукові (україноцентричні) теми на своїй землі — самі ж вони, знаходячись у замкненому середовищі, практично позбавлені такої можливості.³⁹ Водночас будь-які самозаписи, здійснені представниками спільнот, які, працюючи в екстремальних умовах, протидіють зовнішній агресії — щоденники або нотатки, де можна почерпнути бодай якісь відомості про їхню живу традицію, — були б неоціненним даром для нашої народознавчої науки.

Подяка. Ми в одвічному боргу перед тими, хто у вирішальний момент узяв у руки зброю, аби дати пряму відсіч російському агресору. Якби не наші захисники, чимало з яких, не будучи професійними військовими, у перші дні повномасштабної війни стали

на заваді планам окупанта перетнути межу столиці, можливість жити та працювати — здійснювати наукові (україноцентричні) дослідження — на своїй землі для нас усіх було б утрачено. Глибока вдячність і повага тим, хто фізично усуває наслідки безперервних ворожих атак: як представникам відповідних служб — рятувальникам, комунальникам (які сьогодні працюють у посиленому режимі), так і учасникам добровільних формувань цивільного захисту (які на безоплатних умовах доєдналися до закриття найгостріших потреб держави). Без цих людей наші рідні місця перетворилися б у суцільні руїни.

Окрема подяка від імені переможниці фольклористичної секції Київської МАН у 2023—2024 н. р. та 2024—2025 н. р., призерки правознавчої Київської МАН у 2024—2025 н. р., лауреатки фінального етапу МАН у секції «Фольклористика» у 2024—2025 н. р. Ліани Олександрівни Ляшенко. Висловлюю вдячність рятувальникам Державної служби України з надзвичайних ситуацій, зокрема особовому складу Державної пожежно-рятувальної частини № 19, а також військовослужбовцям 25-ої окремої повітрянодесантної та 95-ї окремої десантно-штурмової бригад за сприяння у зборі емпіричного матеріалу, участь в анкетуванні та готовність до дослідницької взаємодії (імена осіб з міркувань безпеки та конфіденційності не вказуються). Окремо дякую дідусеві — рятувальнику, чий професійний досвід і фахова підтримка стали важливим ресурсом у вивченні структур і трансформацій вірувань у середовищі ДСНС.

Також особливу подяку висловлюю своєму батькові — військовослужбовцю Збройних Сил України, який не лише дав змогу долучитися до внутрішнього життя військової спільноти, а й усебічно підтримував дослідження на етапі його становлення. Хоча він загинув унаслідок бойового поранення в серпні 2024 року, його підтримка, довіра та життєвий приклад залишаються для мене джерелом внутрішньої сили та орієнтиром у науковій діяльності.

³⁹ Йдеться про не лише фольклорне світобачення, а й наукове, адже серед сучасних добровольців-військових, які учасників добровільних формувань цивільного захисту, виявилось чимало вчених. Їхній професійний доробок потребує першочергового студювання та популяризації з боку тих, хто зараз перебуває у відносно сприятливіших для цього умовах. Так, можливо, вдасться хоча б якось мінімізувати негативні наслідки вимушеної перерви у роботі тих науковців, які значний життєвий відрізок вже віддали шляхетній справі — протидії російській збройній агресії, а тим не менш воліють якнайшвидше повернутися до справи всього їхнього життя — досліджень попередньо розроблених ними наукових тем. Віримо, що це стане можливим, коли з відсутенням ворога відпаде необхідність, щоб найкращі представники людства відкладали написання запланованих статей з метою захисту свого народу. І народ цей не має допустити, щоб до тих часів їхні наукові напрями занепади.

1. Малишев О. Пам'яткоохоронне законодавство Теодоріха Великого та значення остготського ренесансу в контексті історії становлення права культурної спадщини. *Правова держава*. 2021. С. 166—178. Вип. 32. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001262686>.
2. Засідання Комісії фольклористики НТШ 27.05.2025. *Комісія фольклористики НТШ: Ютуб канал*. 27 трав-

- ня 2025 р. URL: https://youtu.be/vRgAi2pJx4?si=mWx_GiPfYCBP8_D4.
3. Демедюк М. На травневому засіданні Комісії фольклористики НТШ говорили про особливості фіксації фольклору в екстремальних умовах / на роботах, пов'язаних із підвищенням ризиком. *Комісія фольклористики НТШ: Фейсбук сторінка*. 27 травня 2025 р. URL: <https://www.facebook.com/groups/1087950299056083/posts/1431868617997581/>.
 4. Малишев О. Міжнародне право і «закривавлені старожитності»: новітні виклики та перспективи (Відкритий семінар в рамках Всеукраїнського фестивалю науки «Археологія на окупованих територіях та у зонах збройних конфліктів». Київ: Спілка археологів України та Інститут археології НАН України, 16 травня 2019 р.). *Wild Fox: Ютуб канал*. 17 липня 2019 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=toPS47RdowI>.
 5. Теліженко С., Смирнов О., Гречко Д., Крютченко О. *Археологічні пам'ятки і війна. Пам'ятка з охорони культурних цінностей для військовослужбовців Збройних Сил України, які виконують оперативні завдання з протидії російської агресії на Сході України*. 2020. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/txt/SAU_war.pdf?fbclid=IwY2xjawKykDBleHRuA2FlbQlXmABicmlkETFTNDJKYXNaTkRyUIVlb2tCAR7VkdMwoluQgcpbYzy2m1tP91RHwgp0jeOkCgYKp kXFqDj-wpwA5lcsLV8F4A_aem_9EWlOL4jczu-aGQy6JojLLg.
 6. Малишев О. Охорона культурної спадщини на окупованих територіях України. *Право України*. 2020. Вип. 11. С. 110—126. DOI: 10.33498/loou-2020-11-110.
 7. Броварець Т. Польова робота у складі добровольчого будівельного батальйону (*Добробат*). *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції та підходи. Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21—22 лютого 2023 р.)*. Київ, 2023. С. 102—105.
 8. Brovarets, Tetiana. Folklorist's Fieldwork While Eliminating the Consequences of Hostilities: on the Author's Experience in the Ranks of a Volunteer Building Battalion Dobrobat, Kyiv and Chernihiv divisions, Ukraine, 2022—2024. *Abstracts of Online Seminar «Preservation of Folklore in Modern Archives: Field Research and Documentation Issues in the Context of European Practices» (Tartu — Kyiv, April 25, 2025)*. Tartu, 2025. URL: <https://www.kirmus.ee/index.php/en/research/seminars>.
 9. Чабай В. Археологія України у час війни: проблеми і перспективи (Пресконференція «Археологія України у час війни: проблеми і перспективи». Київ: Український кризовий медіацентр, 10 листопада 2023 р.). *Український медіа-центр: Ютуб канал*. 10 листопада 2023 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iTce4fd6iD4>.
 10. Генеральний штаб ЗСУ/General Staff of the Armed Forces of Ukraine (Офіційна Фейсбук сторінка Генерального штабу Збройних Сил України). *У Збройних Силах України створено підрозділ із захисту культурної спадщини*. 21 грудня 2024 р. URL: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid0KeD G7PsiAch1BWhAFA5THgv64oRNTber4ZbmeQwCjjj8GFpvtLqJoUAXNfUHdwnwl>.
 11. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. *Збереження культурної спадщини в умовах війни: спеціальний курс для військових*. 24 березня 2025 р. URL: <https://knu.ua/ua/news/13544>.
 12. Броварець Т. *Робоча програма навчальної дисципліни «Фольклорні трансмісії під час ліквідації наслідків російської збройної агресії (За матеріалами польової роботи у складі добровольчих будівельних батальйонів)» для аспірантів за спеціальністю 035.09 «Фольклористика» (кількість кредитів / модулів — 3, загальна кількість годин — 90)*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2024.
 13. Іваннікова Л. Оповідальна традиція Запорозької Січі в середині XVIII ст. у фіксації Луки Яценка-Зеленського. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. № 2. С. 37—42. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2013/2013-fil-2.pdf>.
 14. Іваннікова Л. Перші фіксації фольклору Запоріжжя в описах мандрівників XVII—XVIII століть. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. № 2. С. 58—67. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2015/2015-fil-2.pdf>.
 15. Іваннікова Л. «История о козаках запорожских» Семена Мишецького як джерело до вивчення фольклору XVII—XVIII століть. *Слов'янський світ*. Вип. 14. Київ, 2015. С. 46—76. URL: <https://ss.etnolog.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/ivannikova-2.pdf>.
 16. Іваннікова Л. Ритуал прощання зі світом на Запоріжжі та поема Тараса Шевченка «Чернець». *Слово і Час*. 2013. № 11. С. 3—11. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/149448/03-Ivannikova.pdf?sequence=1>.
 17. Іваннікова Л. «Як москаля у шори убрать»: фольклорні сюжети XVII—XXI ст. про козацьку «трикстеріаду». *Слово і Час*. 2015. № 10. С. 76—85. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/415>.
 18. Іваннікова Л. Міфологізація образу запорожця у фольклорі XVIII—XIX ст.: від злочинця до характерника. *Слово і Час*. 2016. № 1. С. 67—75. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/221>.
 19. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева (1594). Л. Пащина — переклад; Г. Калайда — редагування перекладу, підготовка до друку, примітки; А. Сокульський — загальне редагування. *Запорозька старовина*.

- Київ; Запоріжжя: НДІ козацтва, Запорізьке відділення, 2003. С. 222—227.
20. Полонська-Василенко Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. Том 1. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk575974.pdf>.
 21. Бовгиря А. «История о козаках запорожских» Семена Мишецького в історичній думці другої половини XVIII ст. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2002. № 11. С. 303—317. URL: http://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2002_11/26.pdf.
 22. Боплан Л.Г. *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн*. Київ: Наукова думка; Кембридж: Український науковий інститут, 1990. 256 с. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm>.
 23. Дмитро Яворницький. Дніпрові пороги. Ч. 1: Відео-книга (праця Д. Яворницького «Дніпрові пороги» вперше опублікована 1928 р.) *Flash Life: Ютуб канал*. 29 травня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hG-C16R4Oii>.
 24. Волковічер Т. Вербальні тексти у народній вишивці кінця XIX — першої половини XX ст.: Монографія. Київ: Наукова думка, 2019. 173 с. URL: <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2019/volkovicher.pdf>.
 25. Власов О. *Пороги Дніпра*. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 448 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FVlasov_Oleh%2FPorohy_Dnipra.pdf.
 26. Наумовська О. Коментар під час обговорення доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції «Збереження національної спадщини та розвиток культурних практик в умовах суспільних викликів (до 130-річчя від дня народження Максима Рильського)». Київ, 20 березня 2025 р.
 27. Ляшенко Л. *Механізми формування забобонів: феномен сучасних військових спільнот*. Київ: Київська Мала академія наук учнівської молоді, 2024. 33 с.
 28. Ляшенко Л. *Соціокультурні моделі формування і трансформації вірувань у професійному середовищі рятувальників ДСНС*. Київ: Київська Мала академія наук учнівської молоді, 2025. 44 с.
 29. Ляшенко Л. *Збірник вірувань рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій*. Київ, 2025. 10 с.
 30. Ляшенко Л. *Етнографічна карта вірувань ДСНС*. Київ, 2025. URL: https://goo.gl/maps/BUH5tKJK-57pB9EsWA?g_st=ac.
 31. Кузьменко О. Коментар під час обговорення доповідей на круглому столі «Війна, наука та емоції: (не)нові концепції та підходи» (Чернігів; Київ, 21—22 лютого 2023 р.). *Chernihiv Travel: Ютуб канал*. 24 лютого 2023 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EPEVbZRqfCY#t=05h18m54s>.
 32. *Історія Добробату*. URL: <https://www.dobrobat.in.ua/history/epizod-pershyj/>.
 33. Добробат — це добровольчий будівельний батальйон. URL: <https://www.dobrobat.in.ua/>.
 34. Про затвердження Положення про добровільні формування цивільного захисту. *Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 616*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2013-%D0%BF#n10>.
 35. Терещенко О. Загальні аспекти критики сучасних польових записів українського музичного фольклору. *Проблеми етномузикології*. 2023. Вип. 18. С. 32—41. С. 33. URL: <https://doi.org/10.31318/2522-421-2.2023.18.294827>.
 36. Бріцина О. Сучасні аспекти методики збирання народної прози. *Народна творчість та етнологія*. 2003. № 3. С. 24—34. URL: <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2003-rik/3/1613-nauka-i-suchasnist/2791-suchasni-aspekty-metodyky-zbyrannia-narodnoi-prozy>.
 37. Малишев О. Історичний розвиток законодавства Швеції з питань охорони археологічної спадщини (XVII—XXI ст.). *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 43—52. URL: <https://pravova-derzhava.org/en/assets/images/issues/26/pravova-derjava-26-2015.pdf#page=43>.
 38. Малишев О. Історичний розвиток археологічного права Мексики. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 72—81. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-000-074480>.
 39. Коваль-Фучило І. Основні цінності в оповідях про переселення із зон затоплення. *Народна творчість та етнологія*. 2021. Вип. 4 (392). С. 51—63. URL: <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2021-rik/4/2254-rozvidky-ta-materialy/4442-osnovni-tsinnosti-v-opovidiakh-pro-pereselenia-iz-zon-zatoplennia>.
 40. Коваль-Фучило І. Концепт кладовище в оповідях про переселення із зони затоплення. *Slavia Orientalis*. 2022. Т. LXXI. № 3. С. 509—525. URL: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/142776/edition/125270/content>.

REFERENCES

- Malyshev, Oleksandr. (2021). Theodor the Great's Legislation on Protection of Monuments and the Significance of the Ostrogothic Renaissance in the Context of Heritage Law History. *Constitutional State*, 32, 166—178. Retrieved from: <https://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001262686> [in Ukrainian].
- (2025, May 27). The meeting of the Folklore Studies Commission of the Shevchenko Scientific Society. *Folklore Studies Commission of the Shevchenko Scientific Society: YouTube channel*. Retrieved from: https://youtu.be/vRgAi2pJx4?si=mWx_GiPfYCBP8_D4 [in Ukrainian].
- Demediuk, Maryna. (2025, May 27). At the May meeting of the Folklore Commission of the Shevchenko Scientific Soci-

- ety, we discussed the peculiarities of recording folklore in extreme conditions. During the work processes with increased risks. *Folklore Studies Commission of the Shevchenko Scientific Society: Facebook page*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/groups/1087950299056083/posts/1431868617997581/> [in Ukrainian].
- Malyshev, Oleksandr. (2019, July 17). International Law and «bloody antiquities»: new challenges and prospects (Public seminar within the National festival of science «Archaeology in occupied territories and war zones». Kyiv: Union of Archaeologists of Ukraine and Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, 2019, May 16). *Wild Fox: YouTube channel*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=toPS47RdowI> [in Ukrainian].
- Telizhenko, Serhii (Ed.), Smyrnov, Oleksandr, & Hrechko, Denys. Archaeological remains and war. *A guide to the protection of cultural values for the Ukrainian Armed Forces personnel who conduct operational tasks to counter Russian aggression in the East of Ukraine*. 2020. Retrieved from: https://www.vgosau.kiev.ua/txt/SAU_war.pdf?fbclid=IwY2xjawKykDBleHRuA2FlbQlxA-BicmlkETfNDJKYXNaTkRyUIVlb2tCAR7VkdMwoluQgcgbYZy2m1tP91RHwgp0jeOkCgYKpkXFqDjwpwA5lcsLV8F4A_aem_9EWIOL4jcuaGQy6JojLLg [in Ukrainian].
- Malyshev, Oleksandr. (2020). Protection of cultural heritage in the occupied territories of Ukraine. *Law of Ukraine*, 11, 110—126. DOI: 10.33498/louu-2020-11-110 [in Ukrainian].
- Brovarets, Tetiana. (2023). Field work in the ranks of the volunteer building battalion (*Dobrobat*). *War, Science and Emotions: (Un)New Concepts and Approaches. Proceedings of the Round Table (Chernihiv, 2023, February 21—22)* (Pp. 102—105). Kyiv [in Ukrainian].
- Brovarets, Tetiana M. (2025). Folklorist's Fieldwork While Eliminating the Consequences of Hostilities: on the Author's Experience in the Ranks of a Volunteer Building Battalion *Dobrobat*, Kyiv and Chernihiv divisions, Ukraine, 2022—2024. *Proceedings of Online Seminar «Preservation of Folklore in Modern Archives: Field Research and Documentation Issues in the Context of European Practices» (Tartu — Kyiv, 2025, April 25)*. Tartu. Retrieved from: <https://www.kiramus.ee/index.php/en/research/seminars>.
- Chabai, Viktor. (2023, November 10). Archaeology of Ukraine during the war: challenges and prospects (Press conference «Archaeology of Ukraine during the war: challenges and prospects». Kyiv: Ukrainian Crisis Media Center, November 10, 2023). *Ukrainian Media Center: YouTube channel*. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=iTce4fd6iD4> [in Ukrainian].
- (2024, December 21). *General Staff of the Armed Forces of Ukraine (Official Facebook page of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine)*. *A unit for the protection of cultural heritage has been created in the Armed Forces of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid0KeDG7PsiAch1B-WhAFA5THgv64oRNTber4ZbmeQwCjjj8GFpvtLq-JoUAXNfUHdwnwl> [in Ukrainian].
- (2025, March 24). *Taras Shevchenko National University of Kyiv. Preservation of cultural heritage in wartime: a special course for the military personnel*. Retrieved from: <https://knu.ua/ua/news/13544> [in Ukrainian].
- Brovarets, Tetiana. (2024). *Working program of the academic discipline «Folklore transmissions while eliminating the consequences of Russian armed aggression (Based on field work materials in ranks of the volunteer building battalions)» for postgraduate students in the specialty 035.09 «Folklore Studies» (number of credits/modules — 3, total number of hours — 90)*. Kyiv: Maksym Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2013). Narrative tradition of the Zaporozhian Sich in the middle of the 18th century in Fixing by Luka Yatsenko-Zelenskyi. *Bulletin of Zaporizhzhia National University: Collection of Scientific Works. Philological Sciences*, 2, 37—42. Retrieved from: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2013/2013-fil-2.pdf> [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2015). The first fixations of Zaporizhzhia folklore in the descriptions of travelers of the 17th—18th centuries. *Bulletin of Zaporizhzhia National University: Collection of Scientific Works. Philological Sciences*, 2, 58—67. Retrieved from: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2015/2015-fil-2.pdf> [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2015). «The story of the Zaporozhian Cossacks» by Symeon Myshetskyi as a source for the study of the folklore of the 17th—18th centuries. *Slavic World*, 14, 46—76. Retrieved from: <https://ss.etnolog.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/ivannikova-2.pdf> [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2013). The ritual of farewell to the world in Zaporizhzhia and Taras Shevchenko's poem «The Monk». *Word and Time*, 11, 3—11. Retrieved from: <https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/149448/03-Ivannikova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2015). «How to make a fool of a Muscovite»: adventures of Cossacks in the folklore plots of the 17th—21st centuries about Cossack stories adventures. *Word and Time*, 10, 76—85. Retrieved from: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/415> [in Ukrainian].
- Ivannikova, Liudmyla. (2016). Mythologization of the image of Zaporozhian Cossack in the folklore of the 18th and 19th centuries: from criminal to sorcerer. *Word and Time*, 1, 67—75. Retrieved from: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/221> [in Ukrainian].
- Sokulskyi, A. (Ed.). The diary of Erich Lassota von Steblau (1594). (2003). *Zaporizhzhia Antiquities* (Pp. 222—227). Kyiv; Zaporizhzhia: Research Institute of Cossackdom; Zaporizhzhia Branch [in Ukrainian].
- Polonska-Vasylenko, Nataliya. (1965). *Zaporizhzhia of the 18th century and its heritage* (Vol. 1) Munich: Dnieper

- Wave. Retrieved from: <https://194.44.152.155/elib/local/sk/sk575974.pdf> [in Ukrainian].
- Bovhyria, Andrii. (2002). «The story of the Zaporozhian Cosacks» by Symeon Myshetskyi in the historical thought of the second half of the 18th century. *Historiographical Studies in Ukraine*, 11, 303—317. Retrieved from: https://history.org.ua/JournALL/graf/graf_2002_11/26.pdf [in Ukrainian].
- Beauplan, Guillaume Levasseur. (1990). *A description of Ukraine, containing several provinces of the Kingdom of Poland, lying between the confines of Moscovia, and the borders of Transylvania*. Kyiv: Naukova dumka; Cambridge: Ukrainian Scientific Institute. Retrieved from: <https://lito-pys.org.ua/boplan/opys.htm> [in Ukrainian].
- Dmytro Yavornytskyi. Dnieper rapids. (2022, May 29). (Part 1: Videobook (The work «Dnieper Rapids» by Dmytro Yavornytskyi was first published in 1928) *Flash Life*: YouTube channel. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=hG-C16R4OIl> [in Ukrainian].
- Volkovicher, Tetiana. (2019). *Verbal texts in folk embroidery of the late 19th till the first half of the 20th century: Monograph*. Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from: <https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2019/volkovicher.pdf> [in Ukrainian].
- Vlasov, Oleh. (2018). *Dnieper rapids*. Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk. Retrieved from: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FVlasov_Oleh%2FPorohy_Dnipra.pdf [in Ukrainian].
- Naumovska, Olesia. (2025, March 20). *The comment during the discussion of reports at the International Scientific and Practical Conference «Preservation of National Heritage and Development of Cultural Practices in the Face of Social Challenges (to the 130th Anniversary of the Birth of Maksym Rylsky)»*. Kyiv [in Ukrainian].
- Liashenko, Liana. (2024). *Mechanisms of the superstitions' formation: the phenomenon of modern military communities*. Kyiv: Kyiv Junior Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Liashenko, Liana. (2025). *Sociocultural models of the beliefs' formation and transformation in the professional community of rescuers of the State Emergency Service of Ukraine*. Kyiv: Kyiv Junior Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Liashenko, Liana. (2025). *Collection of beliefs among rescuers of the State Emergency Service of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
- Liashenko, Liana. (2025). *Ethnographic map of beliefs in the State Emergency Service of Ukraine*. Kyiv. Retrieved from: https://goo.gl/maps/BUH5tKJK57pB9EsWA?g_st=ac [in Ukrainian].
- Kuzmenko, Oksana. (2023). The comment during the discussion of reports at the roundtable conference «War, Science and Emotions: (Un)New Concepts and Approaches» (Chernihiv; Kyiv, February 21—22, 2023). *Chernihiv Travel: YouTube channel*. (2023, February 24). Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=EPEVbZRqfCY#t=05h18m54s> [in Ukrainian].
- Dobrobat history. Retrieved from: <https://www.dobrobat.in.ua/history/epizod-pershyj/> [in Ukrainian].
- Dobrobat is a volunteer building battalion. Retrieved from: <https://www.dobrobat.in.ua/> [in Ukrainian].
- (2013, August 21). On approval of the Regulation on volunteer civil protection units. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine*, 616. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2013-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].
- Tereshchenko, Oleksandr. (2023). General aspects of criticizing the modern field recordings of Ukrainian musical folklore. *Issues of Ethnomusicology*, 18, 32—41. Retrieved from: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2023.18.294827> [in Ukrainian].
- Britsyna, Olesia. (2003). Modern aspects of the methodology for collecting folk prose. *Folk Art and Ethnology*, 4, 24—34. Retrieved from: <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2003-rik/3/1613-nauka-i-suchasnist/2791-suchasni-aspekty-metodyky-zbyrannia-narodnoi-prozy> [in Ukrainian].
- Malyshev, Oleksandr. (2015). Historical development of the Swedish legislation on the archaeological heritage protection (XVII—XXI). *Constitutional State*, 26, 43—52. Retrieved from: <https://pravova-derzhava.org/en/assets/images/issues/26/pravova-derjava-26-2015.pdf#page=43> [in Ukrainian].
- Malyshev, Oleksandr. (2016). Historical development of the Mexican archaeological law. *Constitutional State*, 27, 72—81. Retrieved from: <https://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000744802> [in Ukrainian].
- Koval-Fuchylo, Iryna. (2021). The main values in the narratives about resettlement from the flooded areas. *Folk Art and Ethnology*, 4 (392), 51—63. Retrieved from: <https://nte.etnolog.org.ua/arkhiv-zhurnalu/2021-rik/4/2254-rozvidky-ta-materialy/4442-osnovni-tsinnosti-v-opovidiakh-propereseleennia-iz-zon-zatoplenia>.
- Koval-Fuchylo, Iryna. (2022). The concept of cemetery in memories about resettlement from the flood zone. *Slavia Orientalis*, 3 (Vol. LXXI, pp. 509—525). Retrieved from: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/142776/edition/125270/content> [in Ukrainian].